

*Εύα Τσουπαροπούλου**

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΗ-ΑΠΟΚΡΙΣΗΣ:
ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ «ΚΑΛΥΨΗ» ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ
Η ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΣΥΓΚΡΙΣΙΜΟΤΗΤΑΣ
ΣΤΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ;

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το ζήτημα της μη-απόκρισης θα απασχολεί τους κοινωνικούς επιστήμονες όσο οι δείκτες απόκρισης μειώνονται ραγδαία. Η αύξηση του αριθμού των επαναληπτικών επισκέψεων χρησιμοποιείται ως πρακτική αντιμετώπισης αυτού του ζητήματος. Η παρούσα μελέτη εξετάζει την αποτελεσματικότητα των επαναληπτικών επισκέψεων μετά από άρνηση του ερωτώμενου για τις 36 συμμετέχουσες χώρες στην Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (European Social Survey, ESS) και τους οκτώ γύρους διεξαγωγής της (2002-2016). Επίσης, ελέγχεται η εναρμόνιση (ή μη) όλων των χωρών με τους εκάστοτε σχετικούς μεθοδολογικούς κανόνες για τη θεμελίωση της συγκρισιμότητας των δεδομένων διαχρονικά. Τα αποτελέσματα της μελέτης επιβεβαιώνουν το μέγεθος του προβλήματος της μη-απόκρισης στην κοινωνική έρευνα και την αδυναμία των χωρών που συμμετέχουν στην ESS να εφαρμόσουν τις αυστηρές μεθοδολογικές προδιαγραφές.

Λέξεις-κλειδιά: μη-απόκριση, συγκρισιμότητα, αρνήσεις, επαναληπτικές επισκέψεις, Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα

* Δρ Κοινωνικής Στατιστικής, Διδάσκουσα ΕΣΠΑ, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστήμιο Αιγαίου και Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, email: etsouparopoulou@panteion.gr

*Eva Tsouparopoulou**

ISSUES OF NON-RESPONSE:
GREATER «COVERAGE» OF THE SAMPLE
OR CONSOLIDATION OF THE COMPARABILITY
CRITERIA IN DATA COLLECTION?

ABSTRACT

The issue of non-response is of great concern to social scientists as response rates decline rapidly. The increase of the number of call-backs is commonly used as a practice to address this issue. This study investigates the effectiveness of call-backs for all 36 participating countries in the European Social Survey (ESS) and for the eight rounds (2002-2016). Also, the application (or not) of harmonized methodological rules for minimum response rates and the number of call-backs so as to ensure the overtime and cross-national comparability of data is examined. The results confirm the magnitude of the problem of non-response in social sample surveys and the inability of the participating countries to apply the strict methodological standards.

Keywords: *non-response, comparability, refusals, call-backs, European Social Survey*

* PhD in Social Statistics. Adjunct Lecturer, Department of Primary Education, University of the Aegean and Post-doctoral Researcher, Department of Social Policy, Panteion University.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι κοινωνικές επιστήμες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την προσπάθεια κατανόησης των κοινωνικών φαινομένων και της κοινωνικής πραγματικότητας, γεννώντας την επιθυμία για πρόσβαση, απόκτηση και αναπαραγωγή σχετικής πρωτογενούς γνώσης. Πρωταρχικός τους στόχος είναι «η απόκτηση οργανωμένης γνώσης της κοινωνικής πραγματικότητας» (Schutz, 1954, σελ. 106). Η «ποσοτική μεθοδολογία [είναι πιο συγκεκριμένα εκείνη που] ασχολείται με την προσπάθεια να ποσοτικοποιήσει τα κοινωνικά φαινόμενα και να συλλέξει και αναλύσει τα αριθμητικά δεδομένα» (Tuli, 2011, σελ. 106). Η χρήση εργαλείων, τα οποία μετρούν με κατάλληλο τρόπο την εκάστοτε κοινωνική πραγματικότητα, οδηγεί σε παραγόμενη εκ δεδομένων γνώση, η οποία δύναται διαρκώς να εμπλουτίζεται με περαιτέρω ανάλυση και επεξεργασία αυτών, εισφέροντας στην ποσοτική κοινωνική έρευνα όλο και πολυπλοκότερα δεδομένα, διαφορετικού όγκου και ποικίλων μεθοδολογιών βασισμένων σε διαφορετικές όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας (Chtouris, 2019).

Ανησυχία για την «ποιότητα» των δεδομένων προκαλεί ένα πολυσυζητημένο πρόβλημα της ποσοτικής κοινωνικής έρευνας: το ζήτημα της μη-απόκρισης (Osier, 2016, σελ. 3).¹ Το ζήτημα αυτό πρωτοεμφανίζεται ως πρόβλημα στη βιβλιογραφία το 1946 στο ομώνυμο άρθρο των Hansen και Hurwitz «The problem of non-response in samplesurveys»² και, όπως επισημαίνουν οι Ellis, Endo και Armer (1970, σελ. 103), αποτελεί έναν «σκόπελο» που είναι πιθανό να συναντήσει κάθε ερευνητής (Moser and Kalton, 1971, σελ. 166) και που τείνει να αυξάνεται στο πέρασμα του χρόνου με ραγδαίο ρυθμό στις δειγματοληπτικές έρευνες στα περισσότερα βιομηχανοποιημένα έθνη (Groves, Couper, Presser, Singer, Tourangeau, Pianì and Nelson, 2006· Cai and Baker, 2021· Bernhardt, Munro and Wolcott, 2021). Ο Kish (1965, σελ. 532) ορίζει τη μη-απόκριση ως την «αποτυχία λήψης παρατηρήσεων από ορισμένα επιλεγθέντα στοιχεία ή μονάδες του

1. Η μετάφραση των στατιστικών όρων και των όρων της δειγματοληπτικής θεωρίας και πρακτικής στις κοινωνικές δειγματοληπτικές έρευνες έγινε σύμφωνα με τους Κοκολάκη και Χρυσάφινου (1988) και τη Μιχαλοπούλου (2012), αντίστοιχα.

2. Ας σημειωθεί ότι οι Hansen και Hurwitz (1946) αναφέρονται στο ζήτημα της μη-απόκρισης για τις έρευνες μεγάλης-κλίμακας που χρησιμοποιούν τις συνεντεύξεις πρόσωπο-με-πρόσωπο για τη συλλογή των δεδομένων. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, αναφερόμαστε αποκλειστικά σε αυτές τις έρευνες.

δείγματος» και τη διακρίνει (στο ίδιο, σελ. 532-534) σε πέντε κατηγορίες (προσωρινή απουσία, άρνηση, ακαταλληλότητα ή αδυναμία συμμετοχής στην έρευνα, διαμονή εκτός μόνιμης κατοικίας και κατεστραμμένη ή χαμένη πληροφορία), από τις οποίες οι αρνήσεις καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο ποσοστό.

Το πόσο μείζον ζήτημα είναι η μη-απόκριση για την εμπειρική κοινωνική έρευνα συνοψίζεται στο έργο του Kalton (1983, σελ. 63) σε μετάφραση της Μιχαλοπούλου (2004, σελ. 38) ως εξής:

«η αποτυχία να συλλέξουμε ερευνητικά δεδομένα από κάποια μέλη του δείγματος, άλλως μη-απόκριση, είναι ένα μείζον ερευνητικό πρόβλημα που φαίνεται να αυξάνει τα τελευταία χρόνια, καθώς το κοινό επιθυμεί όλο και λιγότερο να συμμετέχει στις έρευνες. Ο λόγος που μας ανησυχεί η μη-απόκριση είναι ο κίνδυνος [που διατρέχουμε] ότι οι μη αποκρινόμενοι θα διαφέρουν από τους αποκριθέντες όσον αφορά τις υπό διερεύνηση μεταβλητές, οπότε οι εκτιμήσεις που βασίζονται μόνο στους απαντώντες θα είναι μεροληπτικές εκτιμήσεις για τις [αντίστοιχες] συνολικές παραμέτρους του πληθυσμού».

Την ανησυχία αυτή πως η μεροληψία «συνιστά απειλή [διαρκή] για την εξωτερική εγκυρότητα των συμπερασμάτων της έρευνας» (Viswesvaran, Barrick and Ones, 1993) έχουν εκφράσει πολλοί θεωρητικοί, όπως ενδεικτικά οι Cochran (1977), Deming (1944, 1950, 1953) και Moser και Kalton (ό.π.). Ο κίνδυνος, ωστόσο, που ελλοχεύει για το μέλλον είναι πως «ενόψει της έλλειψης δεδομένων θα συνεχίσει [η δυσκολία έγκυρης στατιστικής συμπερασματολογίας] να μαστίζει τους ερευνητές» (Jones, 1996, σελ. 60).

Λόγω του ότι «διαφορές στα γεωργικά, οικονομικά, κοινωνικά και τα πολιτιστικά συστήματα θέτουν σοβαρά εμπόδια στη συγκρισιμότητα» (Kish, 1994, σελ. 178), κατά τους Stoop, Billiet, Koch και Fitzgerald (2010, σελ. 6-7), το ζήτημα της μη-απόκρισης περιπλέκεται περισσότερο στην περίπτωση των δειγματοληπτικών ερευνών μεγάλης-κλίμακας, όπου υπεισέρονται εντονότερα ζητήματα συγκρισιμότητας³ των δεδομένων. Για την κατοχύρωση της συγκρισιμότητας των διεθνών δεδομένων ο Kish (ό.π., σελ 174) στις συστάσεις που

3. Η Μιχαλοπούλου (2004, σελ. 429-468· 2016) καταπάνεται με το ζήτημα της συγκρισιμότητας των δεδομένων συζητώντας διαχρονικά την ανάπτυξη των κριτηρίων της συγκρισιμότητας των διεθνών δεδομένων, το οποίο από τη δεκαετία του 1960 και

προτείνει για τον ερευνητικό σχεδιασμό υπογραμμίζει για το δειγματοληπτικό σχέδιο τα εξής:

«Υπάρχουν δύο πτυχές του σχεδίου που ενέχουν δειγματοληψία, και επομένως μπορούν να είναι ευέλικτες, αλλά ανήκουν επίσης στις απαραίτητες συνθήκες [διεξαγωγής] της έρευνας, που θα πρέπει με κάποιον τρόπο να ελέγχονται για ομοιότητες ώστε να επιτρέπονται συγκρίσεις [διαχρονικές και μεταξύ των χωρών]. Η πρώτη πτυχή αναφέρεται στις μη-αποκρίσεις, τις επαναληπτικές επισκέψεις (call-backs), τις αντικαταστάσεις των τιμών (imputations) και τις αντικαταστάσεις (substitutions) [για τις μη-αποκρίσεις]. Για τα ζητήματα αυτά, κάποιος βαθμός ομοιότητας είναι επιθυμητός, αλλά διαφορετικές ερευνητικές συνθήκες και πόροι συνήθως τον περιορίζουν».

Σήμερα από τις γνωστές διεθνείς έρευνες,⁴ μόνο η International Adult Literacy Survey (IALS) και η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (European Social Survey, εφεξής ESS) σχεδιάζονται κεντρικά ώστε να πληρούνται οι εξαιρετικά αυστηρές απαιτήσεις για τη διαχρονική (overtime) και τη μεταξύ των χωρών (cross-national) συγκρισιμότητα (Blasius, 2006). Για την ESS, οι Stoop, Jowell και Mohler (2002) υπογράμμισαν ότι αποτελεί μια νέα έρευνα με καλή εννοιολογική στερέωση και αυστηρή μεθοδολογία, η οποία έχει ως στόχο να πρωτοπορήσει αποτελώντας ένα πρότυπο για τις έρευνες μεγάλης-κλίμακας και η Michalopoulou (2016) αναφέρει ότι έχει σκοπό να παρέχει επίσημα κοινωνικά δεδομένα, τα οποία εξασφαλίζουν τη συγκρισιμότητα τόσο διαχρονικά σε επίπεδο χώρας, όσο και μεταξύ των χωρών. Για αυτόν τον λόγο η κεντρική ερευνητική της επιτροπή έχει θεσπίσει μια σειρά προδιαγραφών (βλ. ενδεικτικά European Social Survey, 2001, 2014), οι οποίες πρέπει να υιοθετούνται από το σύνολο των χωρών. Στο ίδιο πλαίσιο έχει θέσει ως στόχο-κατώφλι για την απόκριση το 70% ώστε να κατοχυρώνεται ότι το μέγεθος του δείγματος επαρκεί για τη γενίκευση των αποτελεσμάτων στον υπό διερεύνηση πληθυσμό κάθε χώρας (European Social Survey 2002b, σελ. 1, 2016b,

μετά προσδιορίζεται για τις δειγματοληπτικές έρευνες μεγάλης-κλίμακας που διενεργούνται με δειγματοληψία πιθανοτήτων.

4. Οι έρευνες στις οποίες αναφερόμαστε ενδεικτικά είναι: European Union Household Budget Survey (EU-HBS), European Union Labour Force Survey (EU-LFS), European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC), World Values Survey (WVS), European Values Study (EVS), International Social Survey Programme (ISSP) και Eurobarometer.

σελ. 6, 2016c-2016g, σελ. 5, 2018, σελ. 5· The Sampling Expert Panel of the ESS, n.d.· The ESS Sampling Expert Panel, 2016· Beullens, Billiett and Loosveldt, 2010· Beullens, Loosveldt, Vandenplas and Stoop, 2018). Επιπλέον, η ESS αποτελεί τη μόνη διεθνή έρευνα που διαθέτει ελεύθερα τόσο τα δεδομένα του βασικού ερωτηματολογίου της όσο και δεδομένα για τη μη-απόκριση (Kreuter, 2013, σελ. 8). Τα δεδομένα αυτά καταγράφονται στις φόρμες επικοινωνίας των συνεντευκτών/-τριών (contactforms) στις οποίες, μεταξύ άλλων, αποτυπώνονται πληροφορίες, όπως ο αριθμός των επισκέψεων και η έκβασή τους, καθώς και οι λόγοι μη ολοκληρωμένης συνέντευξης.

Ο συνηθέστερος τρόπος «ποσοτικοποίησης» της μη-απόκρισης είναι οι δείκτες απόκρισης (response rates).⁵ Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990 δεν υπήρχε ένας κοινά αποδεκτός τρόπος υπολογισμού του δείκτη απόκρισης (Stoop et al., 2010, σελ. 2), έλλειψη που κάλυψε η ESS προσφέροντας έναν εναρμονισμένο δείκτη μέτρησης της απόκρισης και της μη-απόκρισης με τρόπο συγκρίσιμο (Billiet and Pleysier, 2007).

Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχει σωρεία μελετών από τη δεκαετία του 1950 μέχρι σήμερα, που επιβεβαιώνουν τη συνεχή πτωτική τάση των δεικτών απόκρισης καταδεικνύοντας τη βαρύτητα του ζητήματος (βλ. ενδεικτικά Steeh, 1981· Curtin, Presser and Singer, 2000· Bethlehem, Coben and Schouten, 2011· Brick and Williams, 2013· Kreuter, ό.π.· Beullens et al., 2018· Hedlin, 2020· Bernhardt et al., ό.π.). Οι περισσότερες έρευνες μελετούν τους λόγους στους οποίους φαίνεται να αποδίδεται η πτωτική τάση των τελευταίων δύο δεκαετιών. Στο πλαίσιο αυτό, οι Beullens et al. (ό.π.) αναδεικνύουν τις κοινωνικές και τεχνολογικές εξελίξεις, τις αλλαγές στη σύνθεση της παραδοσιακής οικογένειας, τον γλωσσικό και τεχνολογικό αναλφαβητισμό σε κοινωνίες με υψηλό ποσοστό μεταναστών αλλά και τον χρόνο και τον κόπο που απαιτείται για την συμμετοχή σε μια έρευνα. Ωστόσο, η μη-απόκριση μπορεί να αποδίδεται σε συνδυασμό πολλών ακόμη παραγόντων, όπως στο αντικείμενο της εκάστοτε έρευνας (βλ. ενδεικτικά Zillmann, Schmitz, Skopek and Blossfeld, 2014) αλλά και σε δημογραφικά, κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά χαρακτηριστικά

5. Ο Kviz (1977) ορίζει τον δείκτη απόκρισης ως το ποσοστό % του λόγου του αριθμού των αποκρινόμενων από τους οποίους συλλέγεται ένα σύνολο ολοκληρωμένων και άρτιων προς χρήση δεδομένων ως προς το σύνολο των ερωτώμενων που πληρούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να είναι μέρος του δείγματος της έρευνας.

των ερωτώμενων. Στη βιβλιογραφία ανευρίσκονται πολλές μελέτες που έχουν αποδείξει τη σύνδεση συγκεκριμένων δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών όπως το φύλο, η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, ο βαθμός αστικότητας του τόπου κατοικίας, η οικογενειακή και εργασιακή κατάσταση, και η εισοδηματική κλίμακα με διαφορετικές πιθανότητες απόκρισης στην εκάστοτε υπό μελέτη έρευνα (βλ. ενδεικτικά Sax, Gilmartin and Bryant, 2003· Goyder, Warriner and Miller, 2002 · Groves, Singer and Corning, 2000). Επίσης, υπάρχουν και μελέτες οι οποίες έχουν αποδείξει την ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφορών μεταξύ των αρχικά αρνούμενων και των πιο πρόθυμων ερωτώμενων μιας έρευνας και ως προς άλλα, πέρα από τα προαναφερόμενα χαρακτηριστικά, όπως το πολιτικό ενδιαφέρον, τη θρησκευτική πίστη, τη συμμετοχή στα κοινά, την κοινωνική και πολιτική εμπιστοσύνη, την κοινωνική απομόνωση, τη συμμετοχή στις εθνικές εκλογές και σε εθελοντικές οργανώσεις-ομάδες, την ξενοφοβία, τον βαθμό ικανοποίησης από τη ζωή, το αίσθημα ασφάλειας στους δρόμους, την καλή υγεία κ.ά. (Billiet, Philippens, Fitzgerald and Stoop, 2007· Beullens, K., Vandecasteele, L., and Billiet, J., 2007· Billiet, Matsuo, Beullens and Vehovar 2009· Beullens et al., 2010· Τσουπαροπούλου, 2021).

Για την αντιμετώπιση της μη-απόκρισης χρησιμοποιούνται διεθνώς οι επαναληπτικές επισκέψεις (call-backs) ως μια συνηθισμένη τακτική εντατικοποίησης της προσπάθειας κάλυψης μεγαλύτερου ποσοστού του δείγματος και αύξησης του δείκτη απόκρισης, τις οποίες ο Stewart (1948, σελ. 305) ορίζει ως το εγχείρημα του να «πάρει [κανείς] συνεντεύξεις από εκείνους, που δεν ήταν διαθέσιμοι (not available) στην πρώτη επίσκεψη του συνεντευκτή». Από τις αρχές της δεκαετίας του 1940 ο μεθοδολογικός κανόνας που διαμορφώθηκε από πολύ γνωστούς θεωρητικούς οι οποίοι συνέβαλαν στη θεμελίωση της ερευνητικής μεθοδολογίας, όπως οι Lazarsfeld (1941), Likert (1947), Moser (1949, 1958) και Moser και Kalton (ό.π.), υπαγόρευε το μέγιστον δύο επαναληπτικές επισκέψεις (δηλαδή συνολικά τρεις επισκέψεις). Παρότι ήδη από τη δεκαετία του 1950 στη βιβλιογραφία εμφανίζονται μοντέλα με δοκιμές μεγαλύτερων αριθμών, όπως των Durbin και Stuart (1951, 1954) με τρεις και των Lowe και Mc Cormick (1955) με τέσσερις επαναληπτικές επισκέψεις. Εντέλει από τη δεκαετία του 1970 ο εν λόγω αριθμός διαμορφώνεται σε τρεις επαναληπτικές επισκέψεις, δίχως να λείπουν τη περίοδο αυτή αναφορές και σε περισσότερες επαναληπτικές επισκέψεις (βλ. ενδεικτικά Groves and

Couper, 1998). Ωστόσο, στη διεθνή βιβλιογραφία δεν ανευρίσκονται μελέτες που να προσφέρουν αποδείξεις για τον αριθμό των επαναληπτικών επισκέψεων μετά από άρνηση του ερωτώμενου, βασισμένες ειδικά σε δεδομένα ερευνών μεγάλης-κλίμακας. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θα διερευνηθούν τα «ανοιχτά» ακόμα ερωτήματα που αναφέρονται στο κατά πόσον εφαρμόζεται σήμερα ο άλλοτε μεθοδολογικός κανόνας των 2-3 επαναληπτικών επισκέψεων από το σύνολο των συμμετεχουσών χωρών μιας διεθνούς συγκριτικής έρευνας και ποιος δεοντολογικά θα πρέπει να είναι ο ανώτατος αριθμός αρνήσεων.⁶

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι, σύμφωνα με την ομάδα εργασίας για τους αρνούμενους κάθε έρευνας της American Association for Public Opinion Research (AAPOR), η διάκριση των αρνούμενων του Deming (1953) σε «ήπιους» αρνούμενους (οι επικαλούμενοι λόγους κακής χρονικής στιγμής ή φόρτου εργασίας κατά την επίσκεψη του/της συνεντευκτή/-τριας) και σε «δύσκολους» αρνούμενους (όσοι δεν επικαλούνται παροδικούς λόγους άρνησης και ζητούν ρητώς να μην ερωτηθούν ξανά), είναι απαραίτητη μεθοδολογικά ως κατηγοριοποίηση προκειμένου το ζήτημα να διερευνηθεί από την οπτική μας επιθυμητής ισορροπίας μεταξύ του σεβασμού στα δικαιώματα των ερωτώμενων και της εφαρμογής της αυστηρής μεθοδολογίας της δειγματοληπτικής έρευνας. Στη σχετική έκθεσή της (Dutwin, Loft, Darling, Holbrook, Johnson, Langley, Lavrakas, Olson, Peytcheva, Stec, Triplett and Zukerberg, 2014, σελ. 76) συστήνεται η μη εφαρμογή επαναληπτικών επισκέψεων σε «δύσκολους» αρνούμενους, όπου αναφέρονται χαρακτηριστικά τα εξής:

«Η πρακτική των πολλαπλών προσπαθειών μεταστροφής θέτει επίσης το ζήτημα του κατά πόσον ο ερωτώμενος έχει το δικαίωμα να αρνηθεί και να μην έρθει ξανά κανείς σε επαφή μαζί του. Είναι κατάλληλο για κάθε οργανισμό να ρωτά και να απαντά, όπως τον ικανοποιεί, ποια γραμμή πρέπει να ακολουθείται μεταξύ της προσπάθειας ελαχιστοποίησης των ποσοστών μη-απόκρισης και της πιθανής ενόχλησης του ερωτώμενου; Αυτό όχι μόνο έχει σαφείς ηθικές επιπτώσεις που εξετάζονται στο τελευταίο τμήμα αυτής της έκθεσης,

6. Ένα μέρος της αρχικής μορφής των αποτελεσμάτων του άρθρου παρουσιάστηκε στο 7^ο Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας (Αθήνα, 23-25 Σεπτεμβρίου 2020).

αλλά έχει επίσης δυνητικά σοβαρές συνέπειες δημοσίων σχέσεων για οργανισμούς που το κάνουν αυτό και για το επάγγελμά μας. Δεδομένων των ανησυχιών για τα δικαιώματα των ερωτώμενων, η ομάδα εργασίας δεν συνιστά την πρακτική πολλαπλών προσπαθειών μεταστροφής.»

Επικεντρωνόμαστε, λοιπόν, ειδικά στην κατηγορία των αρνήσεων (και συγκεκριμένα του ίδιου του ερωτώμενου), αφενός επειδή καταλαμβάνει το μεγαλύτερο ποσοστό σε σύγκριση με τις υπόλοιπες κατηγορίες της μη-απόκρισης και αφετέρου επειδή στη διεθνή βιβλιογραφία εντοπίζεται κενό στην ύπαρξη μελετών που να διερευνούν τους αρνούμενους ως προς τον παράγοντα των πολλαπλών αρνήσεων (Dutwinetal., ό.π.), αναγνωρίζοντας την ειδικότερη μεταχείριση που απαιτείται για την επαναπροσέγγισή τους με σκοπό τη μεταστροφή τους (Loosveldt, Philippens, Stoop, and Billiet, 2004, σελ. 2). Επιπλέον, παρότι η ύπαρξη πτωτικών τάσεων στο μέσο δείκτη απόκρισης της ESS έχει επιβεβαιωθεί από τις διερευνήσεις των Stoop (2005), Stoop et al. (2010, σελ. 3) και Beullens et al. (2018) με χρήση διαφορετικών στατιστικών μεθόδων, δίχως από τις εργασίες αυτές να λείπει η συγκριτική ανάλυση των δεικτών με τον μεθοδολογικό κανόνα του 70% του δείκτη απόκρισης. Ωστόσο, στη βιβλιογραφία δεν υπάρχει κάποια μελέτη που να διερευνά το ζήτημα βασισμένη στο σύνολο των οκτώ πρώτων γύρων της ESS ενώ παράλληλα να προσπαθεί μέσω της χαρτογράφησης του μέσου δείκτη απόκρισης σε επίπεδο Ευρώπης να αναδείξει τη διακύμανση του διαφορετικού επιπέδου προσπάθειας και χρήσης διαφορετικών στρατηγικών στο πεδίο συλλογής των δεδομένων των συμμετεχουσών χωρών.

Υπό το πρίσμα αυτό, στην παρούσα εργασία αποτιμάται βάσει των απαιτήσεων του Kish (1994) για την κατοχύρωση της συγκρισιμότητας των δεδομένων η προσπάθεια κάλυψης του μεγαλύτερου δυνατού μέρους του δείγματος με επίκεντρο τους αρνούμενους. Διερευνάται αρχικά εάν επιτυγχάνεται (ή όχι) από το σύνολο των συμμετεχουσών χωρών το ελάχιστο κατώφλι του 70% του δείκτη απόκρισης, εάν η τάση του μέσου δείκτη απόκρισης ESS είναι πτωτική (ή όχι) αλλά και το ποιες χώρες φαίνεται από τον μέσο δείκτη απόκρισης να έχουν συστηματικά δυσκολία με τις προσπάθειες και τις στρατηγικές τους στο πεδίο συλλογής των δεδομένων. Επίσης, μελετάται εάν υφίσταται ένας ελάχιστος και ένας μέγιστος αριθμός επαναληπτικών επισκέψεων που να ισχύει για το σύνολο των συμ-

μετεχουσών χωρών της ESS ακόμη και στην περίπτωση της άρνησης του ίδιου του ερωτώμενου, ποιός είναι αυτός ο αριθμός που υιοθετεί κάθε συμμετέχουσα χώρα και κατά πόσον αυτή η ποικιλομορφία είναι σε συμφωνία με τις απαιτήσεις του Kish (1994) για την κατοχύρωση της συγκρισιμότητας των δεδομένων.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στους πρώτους οκτώ γύρους διεξαγωγής της ESS (2002-2016) που διεξάγεται ανά διετία συμμετείχαν συνολικά οι εξής 36 χώρες: Αλβανία, Αυστρία, Βέλγιο, Βουλγαρία, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ελβετία, Ελλάδα, Εσθονία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία, Ισλανδία, Ισπανία, Ισραήλ, Ιταλία, Κόσοβο, Κροατία, Κύπρος, Λετονία, Λιθουανία, Λουξεμβούργο, Νορβηγία, Ολλανδία, Ουγγαρία, Ουκρανία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Ρωσία, Σλοβακία, Σλοβενία, Σουηδία, Τουρκία, Τσεχική Δημοκρατία, Φινλανδία. Η ESS διενεργείται με κοινές για όλες τις συμμετέχουσες χώρες μεθοδολογικές προδιαγραφές, ώστε να επιτρέπονται συγκρίσεις διαχρονικά και μεταξύ των χωρών. Στο πλαίσιο αυτό, ο υπό διερεύνηση πληθυσμός ορίζεται ως «όλα τα άτομα άνω των 15 ετών [χωρίς ανώτατο όριο ηλικίας] που διαμένουν σε ιδιωτικά νοικοκυριά σε κάθε χώρα ανεξαρτήτως εθνικότητας, υπηκοότητας, γλώσσας και νομικού πλαισίου» (European Social Survey, 2001, σελ. 4). Κεντρική προϋπόθεση του σχεδιασμού της έρευνας είναι η εφαρμογή μεθόδων πιθανοτήτων για την επιλογή των δειγμάτων ενώ απαγορεύονται οι αντικαταστάσεις ως τρόπος αντιμετώπισης του ζητήματος της μη-απόκρισης.

Η ανάλυση βασίστηκε στα αρχεία των δεδομένων όλων των συμμετεχουσών χωρών από τις φόρμες επικοινωνίας της ESS (European Social Survey Round 1 Data, 2002a· European Social Survey Round 2 Data, 2004a· European Social Survey Round 3 Data, 2006a· European Social Survey Round 4 Data, 2008a· European Social Survey Round 5 Data, 2010a· European Social Survey Round 6 Data, 2012a· European Social Survey Round 7 Data, 2014a· European Social Survey Round 8 Data, 2016a). Από αυτά τα αρχεία χρησιμοποιήθηκαν οι μεταβλητές που ονομάζονται «αποτέλεσμα σε περίπτωση μη συνέντευξης» (outcome when there was no interview, outnoi,) οι οποίες είναι ονομαστικού επιπέδου και λαμβάνουν την τιμή 2 στην περίπτωση της άρνησης από τον ίδιο τον ερωτώμενο. Ωστόσο ενώ στον 1^ο γύρο υπάρχουν 10 τέτοιες μεταβλητές, μέχρι και τον 8^ο γύρο ο μεγαλύτερος αριθμός τους

φτάνει τις 93, λαμβάνοντας έτσι περίπου τον μέγιστο δυνατό αριθμό των επισκέψεων ανεξαρτήτως της έκβασής τους.⁷ Αντιστοίχως σε κάποιους γύρους διαφοροποιείται και το όνομα της μεταβλητής.

Οι τιμές των μεταβλητών επανακωδικοποιήθηκαν λαμβάνοντας την τιμή 1 για την άρνηση του ίδιου του ερωτώμενου και την τιμή 0 για όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις (π.χ. προσωρινή απουσία, ορισμός ραντεβού για νέα επίσκεψη κ.ά.). Οι ερωτώμενοι ανά γύρο που είχαν την τιμή 1 απομονώθηκαν και ο κωδικός τους⁸ αναζητήθηκε στα αρχεία δεδομένων του βασικού ερωτηματολογίου της έρευνας (European Social Survey Cumulative File, ESS 1-8 2018). Για τις επιβεβαιωμένες περιπτώσεις υπολογίστηκε το άθροισμα του αριθμού των αρνήσεων και ο μέγιστος αριθμός αρνήσεων ανά χώρα και ανά γύρο διεξαγωγής της ESS. Ο μέγιστος αριθμός των αρνήσεων υποδηλώνει παράλληλα και τον αριθμό των επαναληπτικών επισκέψεων μετά την πρώτη άρνηση του ερωτώμενου.⁹

Από τις οδηγίες της ESS, για παράδειγμα αυτές του 1^{ου} (European Social Survey, 2002a) και 8^{ου} (European Social Survey, 2016a) γύρου, δεν προκύπτουν συστάσεις για έναν μέγιστο αριθμό επαναληπτικών επισκέψεων αλλά δίνεται η οδηγία στις περιπτώσεις που κάποιος ερωτώμενος αποδεικνύεται «δύσκολος» στην επικοινωνία ακόμη και εάν έχει επιτευχθεί το ελάχιστο όριο των τεσσάρων επισκέψεων, ο/η συνεντευκτής/-τρια να συνεχίζει τις επισκέψεις.¹⁰

7. Γύρος: 1^{ος} (outnoi1, ..., outnoi10), 2^{ος} (outnia1, ..., outnia10), 3^{ος} (outnia1, ..., outnia93), 4^{ος} (outnib1, ..., outnib59), 5^{ος} (outnib1, ..., outnib86), 6^{ος} (outnic1, ..., outnic69), 7^{ος} (outnic1, ..., outnic80), 8^{ος} (outnic1, ..., outnic67).

8. Η μεταβλητή είναι διακριτή εν είδει «ταυτότητας» (identitynumber, idno) ώστε να διαχωρίζονται μεταξύ τους οι ερωτώμενοι ως περιπτώσεις (cases) με έναν αύξοντα αριθμό. Οι αποκρινόμενοι έχουν τον ίδιο κωδικό αριθμό ως «ταυτότητα» και στα δύο αρχεία (βασικού ερωτηματολογίου και φόρμες επικοινωνίας των συνεντευκτών/-τριών).

9. Αξίζει να επισημανθεί ότι αυτό δε συνεπάγεται πως ο αριθμός επαναληπτικών επισκέψεων είναι το άθροισμα του μέγιστου αριθμού αρνήσεων -1 καθώς μπορεί είτε να είχε μεσολαβήσει είτε να ακολούθησε επίσκεψη με άλλη έκβαση πλην της άρνησης.

10. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρονται χαρακτηριστικά τα εξής: «Παρακαλώ προσπαθήστε διαρκώς να επικοινωνήσετε με όλες τις επιλεγμένες δειγματοληπτικές μονάδες μέχρι το τέλος της περιόδου συλλογής των δεδομένων... (η προϋπόθεση των 4 επισκέψεων αποτελεί το ελάχιστο)» και «Εάν επιλέξετε ένα άτομο για συνέντευξη που αποδειχθεί δύσκολο στην επικοινωνία, ακυρώνει ραντεβού για συνάντηση κ.ά. συνεχίστε να προσπαθείτε να τον/την 'μεταστρέψετε' μέχρι τη λήξη της περιόδου συλλογής των δεδομένων, ακόμη και εάν έχετε ήδη πραγματοποιήσει 4 επισκέψεις» (βλ. ενδεικτικά European Social Survey, 2002a, σελ. 6, 7 και European Social Survey, 2014, σελ. 9).

Η ανάλυση για τους δείκτες απόκρισης βασίστηκε στις δημοσιευμένες εκθέσεις (documentation reports) των χωρών (European Social Survey, 2016b, 2016c, 2016d, 2016e, 2016f, 2016g, 2016h, 2018). Για τον έλεγχο της υπόθεσης¹¹ περί ύπαρξης ή μη πωτικών τάσεων στους δείκτες απόκρισης της ESS χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της ανάλυσης διασποράς (analysis of variance, ANOVA) σε επαναλαμβανόμενες μετρήσεις (repeated measures ANOVA) με διόρθωση Greenhouse-Geisser.¹² Η διόρθωση αυτή επιλέχθηκε λόγω της μη ικανοποίησης της προϋπόθεσης της σφαιρικότητας των δεδομένων μας.¹³ Η μηδενική υπόθεση του ελέγχου διατυπώνεται ως εξής:

$$H_0: \overline{RR}_{round1} = \overline{RR}_{round2} = \dots = \overline{RR}_{round8}$$

όπου \overline{RR}_i είναι η μέση τιμή του δείκτη απόκρισης ανά γύρο διεξαγωγής της έρευνας. Δηλαδή ελέγχεται στατιστικά η μηδενική υπόθεση ότι οι μέσες τιμές των δεικτών απόκρισης όλων των υπό μελέτη γύρων είναι ίσες. Ως επίπεδο στατιστικής σημασίας του ελέγχου ορίστηκε το 0,05, το οποίο χρησιμοποιείται συνήθως στη διεθνή βιβλιογραφία (βλ. σχετικά Beullens et al., 2018).

Για τις στατιστικές αναλύσεις χρησιμοποιήθηκε το πρόγραμμα IBM SPSS Statistics V.25. Για την απεικόνιση στον ευρωπαϊκό χάρτη του μέσου δείκτη απόκρισης χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό SAS.

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Στα Διαγράμματα 1 και 2.1 έως 2.8 παρουσιάζονται οι δείκτες απόκρισης των 36 χωρών που συμμετείχαν στους οκτώ πρώτους γύρους της ESS με τοποθέτηση γραμμής αναφοράς στο ελάχιστο αποδεκτό ποσοστό απόκρισης του 70% και η απόκλιση (%) του δείκτη απόκρι-

11. Ευχαριστώ τον Ομότιμο Καθηγητή Στέφανο-Κλαίβ Ρίτσαρτσον για την υπόδειξη εφαρμογής αυτού του ελέγχου.

12. Λόγω μη ισοροπημένων δεδομένων ο έλεγχος εστιάζει στις 15 χώρες που συμμετείχαν στο σύνολο των υπό μελέτη γύρων (είναι εμφανές από τους βαθμούς ελευθερίας της τιμής του F που ισούται με $n-1$).

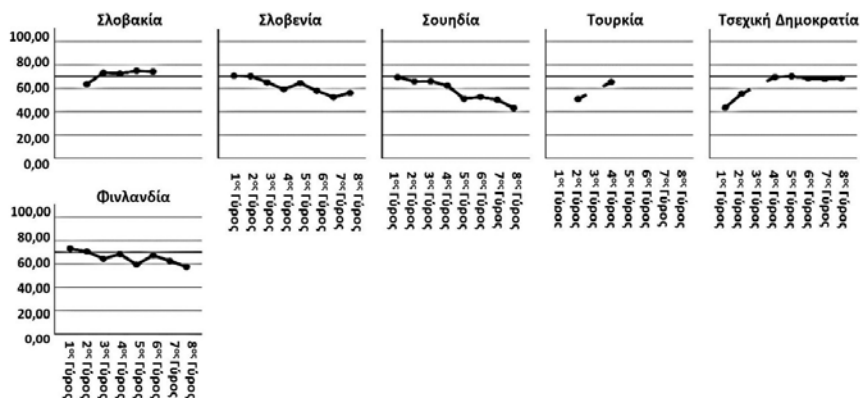
13. Σύμφωνα με τον Mauchly (1940, σελ. 204) «ένας πληθυσμός για τον οποίο οι διακυμάνσεις είναι όλες ίσες και οι συσχετίσεις είναι όλες ίσες με το μηδέν... έχει αυτή τη συμμετρία [που] μπορεί να αποκαλεστεί σφαιρικός». Η μηδενική υπόθεση του ελέγχου σφαιρικότητας του Mauchly είναι πως όλες οι διακυμάνσεις των διαφορών είναι ίσες (τα αποτελέσματα του ελέγχου: Mauchly's $W=0,001, p=0,001$).

σης από το ελάχιστο αποδεκτό ποσοστό απόκρισης του 70% για τις υπό μελέτη χώρες, αντίστοιχα.

Διαπιστώνεται ότι ποσοστά απόκρισης άνω του 70% επιτυγχάνονται συστηματικά από τις εξής χώρες: Βουλγαρία, Ελλάδα, Ισραήλ, Σλοβακία, Πολωνία. Η Ισπανία, η Ρωσία και η Τσεχική Δημοκρατία (από τον 4^ο γύρο και μετά) έχουν δείκτες απόκρισης πολύ κοντά στο 70%. Σε Γαλλία, Δανία, Ελβετία, Ολλανδία και Ηνωμένο Βασίλειο οι δείκτες κυμαίνονται κυρίως στο εύρος από 40 έως 60%. Για τις Ουγγαρία, Σουηδία και Πορτογαλία οι δείκτες του 7^{ου} και 8^{ου} γύρου φαίνεται να έχουν πώση περίπου της τάξεως του 20% (Διάγραμμα 1).

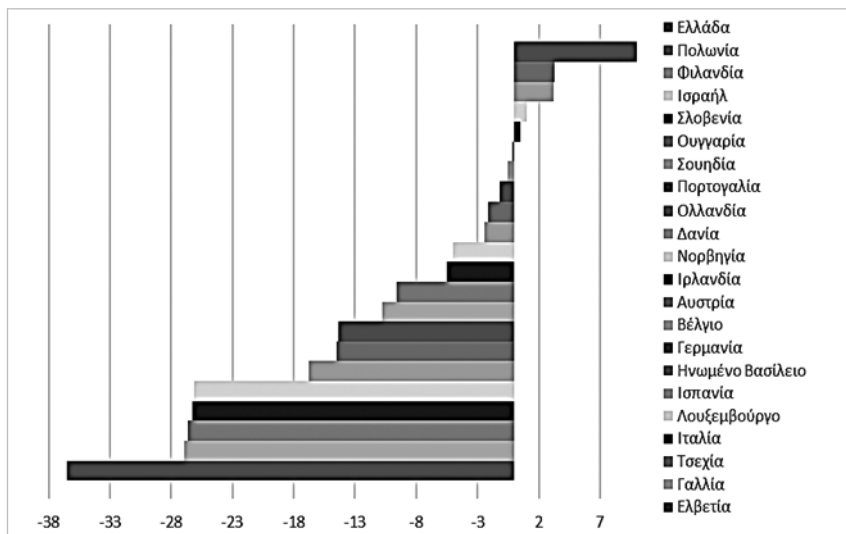
Παρότι οι αποκλίσεις (%) του δείκτη απόκρισης από τον στόχο του 70% κυμαίνονται από -39,48 (Γερμανία) έως 17,62 (Γαλλία),¹⁴ ο αριθμός ανά γύρο των χωρών που προσεγγίζει το 70% απόκρισης δεν είναι ικανοποιητικός και μόνο στην περίπτωση του 6^{ου} γύρου αφορά το 1/4 των συμμετεχουσών χωρών. Η μοναδική χώρα που συστηματικά επιτυγχάνει το κατώφλι-στόχο (κυριολεκτικά στον 7^ο και 8^ο γύρο) είναι το Ισραήλ. Επιπλέον, η Γερμανία φαίνεται πως σε κάθε γύρο αδυνατεί να εφαρμόσει αυτόν τον μεθοδολογικό κανόνα με αξιοσημείωτη απόκλιση, ειδικά από τον 5^ο γύρο και μετά, η οποία κυμαίνεται περίπου στο 40% (Διαγράμματα 2.1 έως 2.8).

14. Αναλυτικότερα για κάθε χώρα κυμαίνονται ως εξής: -18,42 έως -6,04 (Αυστρία)· -16,57 έως -8,63 (Βέλγιο)· -5,25 έως 4,74 (Βουλγαρία)· -26,91 έως 17,62 (Γαλλία)· -39,48 έως -14,32% (Γερμανία)· -20,57 έως -2,44 (Δανία)· -36,54 έως -16,69 (Ελβετία)· -4,4 έως 9,99 (Ελλάδα)· -13,79 έως 9,27 (Ελβετία)· -27,18 έως -13,7 (Ηνωμένο Βασίλειο)· -18,45 έως -2,01 (Ιρλανδία)· -24,19 έως 15,35 (Ισλανδία)· -16,78 έως 0,28 (Ισπανία)· 0,99 έως 4,37 (Ισραήλ)· -33,96 έως -9,16 (Ιταλία)· -0,26 έως 8,74 (Κόσοβο)· -24,3 έως -15,51 (Κροατία)· -12,12 έως 1,2 (Λιθουανία)· -26,1 έως -19,98 (Λουξεμβούργο)· -17,18 έως -3,76 (Νορβηγία)· -20,17 έως -2,15 (Ολλανδία)· -27,29 έως -0,14 (Ουγγαρία)· -10,9 έως -3,58 (Ουκρανία)· -4,16 έως 4,35 (Πολωνία)· -2,92 έως 5,74 (Πορτογαλία)· -2,05 έως 1,8 (Ρουμανία)· -6,71 έως -0,55 (Ρωσία)· -6,71 έως 4,66 (Σλοβακία)· -17,69 έως 0,24 (Σλοβενία)· -26,99 έως 0,54 (Σουηδία)· -19,3 έως -4,76 (Τουρκία)· -14,71 έως 0,16 (Τσεχική Δημοκρατία)· -12,33 έως 0,77 (Φινλανδία).

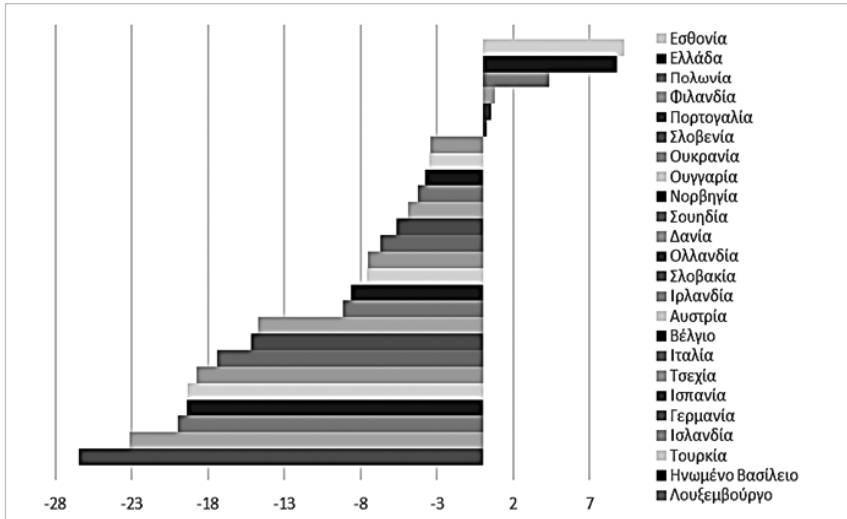
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1

Η απόκλιση του δείκτη απόκρισης των συμμετεχουσών χωρών του Ιου γύρου διεξαγωγής της ESS (2002) από τον μεθοδολογικό κανόνα του 70%

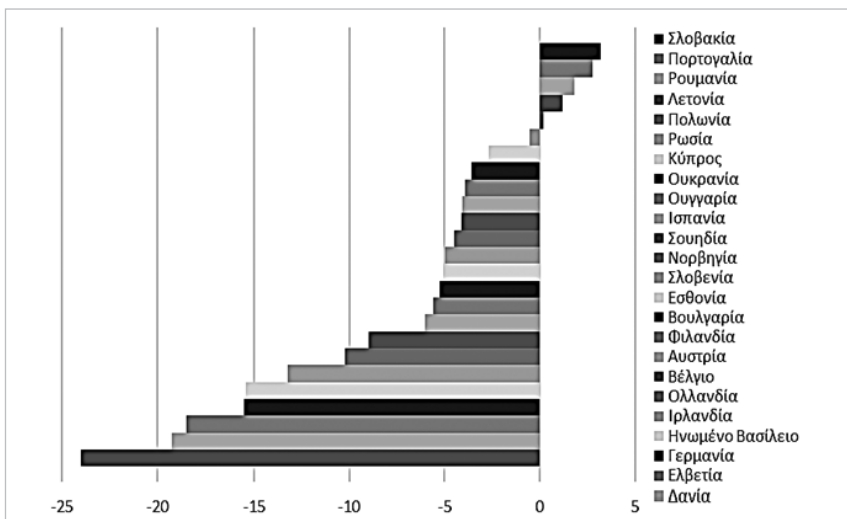
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2

Η απόκλιση του δείκτη απόκρισης των συμμετεχουσών χωρών του 2^{ου} γύρου διεξαγωγής της ESS (2004) από τον μεθοδολογικό κανόνα του 70%

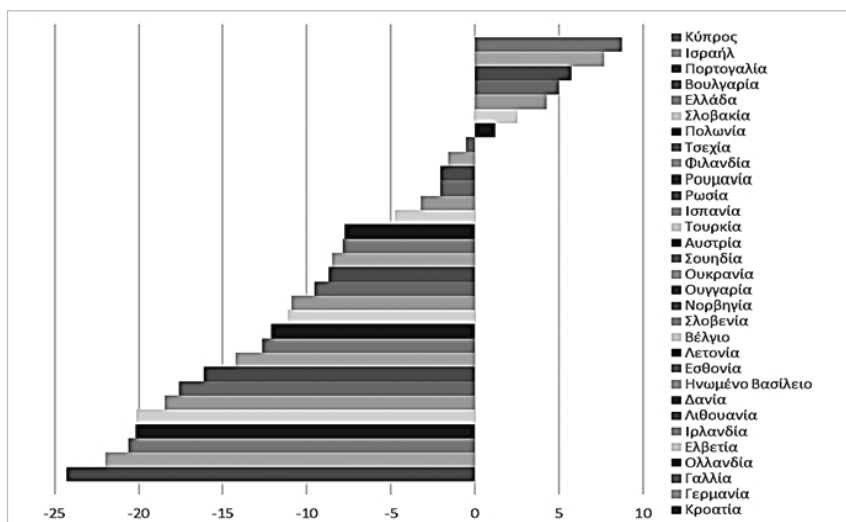
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.3

Η απόκλιση του δείκτη απόκρισης των συμμετεχουσών χωρών του 3^{ου} γύρου διεξαγωγής της ESS (2006) από τον μεθοδολογικό κανόνα του 70%

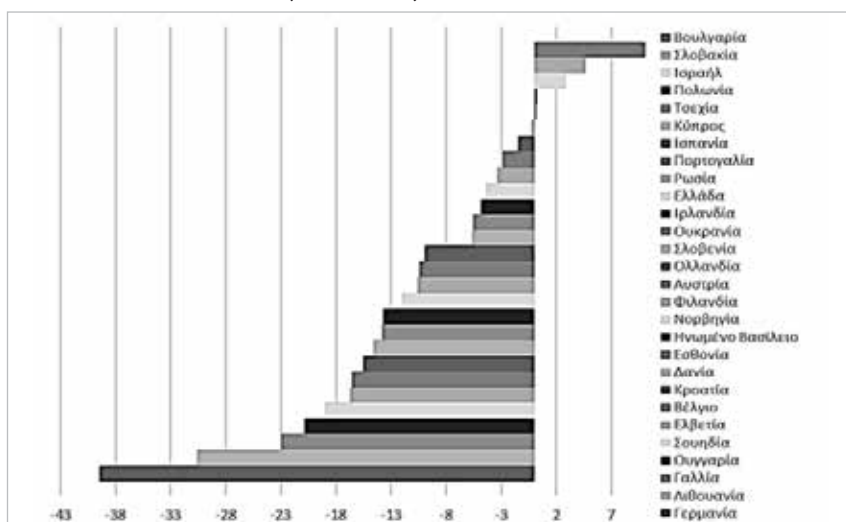
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.4

Η απόκλιση του δείκτη απόκρισης των συμμετεχουσών χωρών του 4^{ου} γύρου διεξαγωγής της ESS (2008) από τον μεθοδολογικό κανόνα του 70%

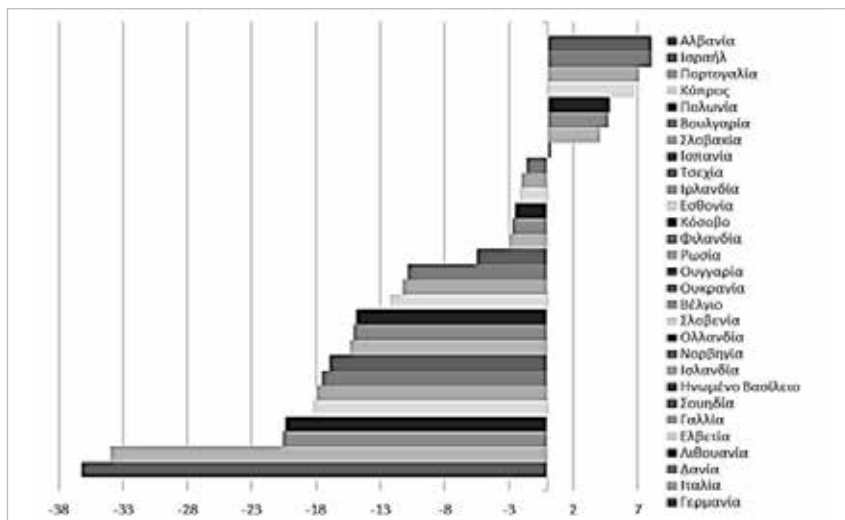
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.5

Η απόκλιση του δείκτη απόκρισης των συμμετεχουσών χωρών του 5^{ου} γύρου διεξαγωγής της ESS (2010) από τον μεθοδολογικό κανόνα του 70%

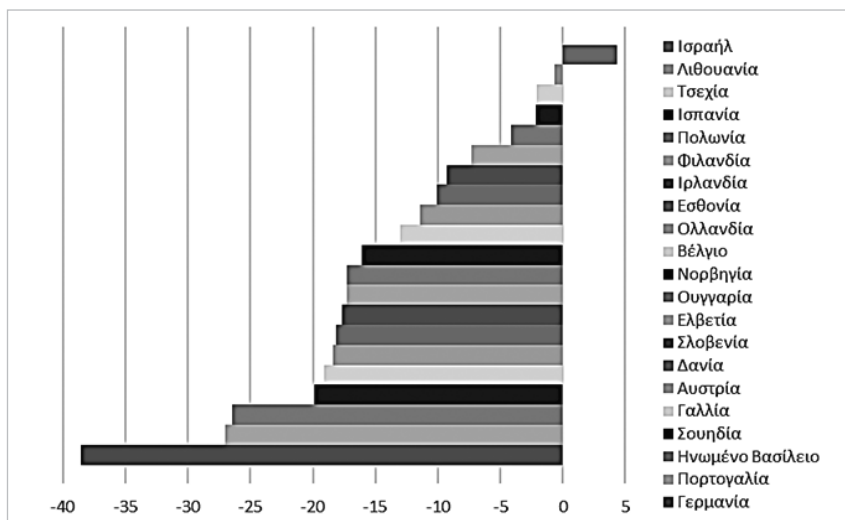
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.6

Η απόκλιση του δείκτη απόκρισης των συμμετεχουσών χωρών του 6^{ου} γύρου διεξαγωγής της ESS (2012) από τον μεθοδολογικό κανόνα του 70%

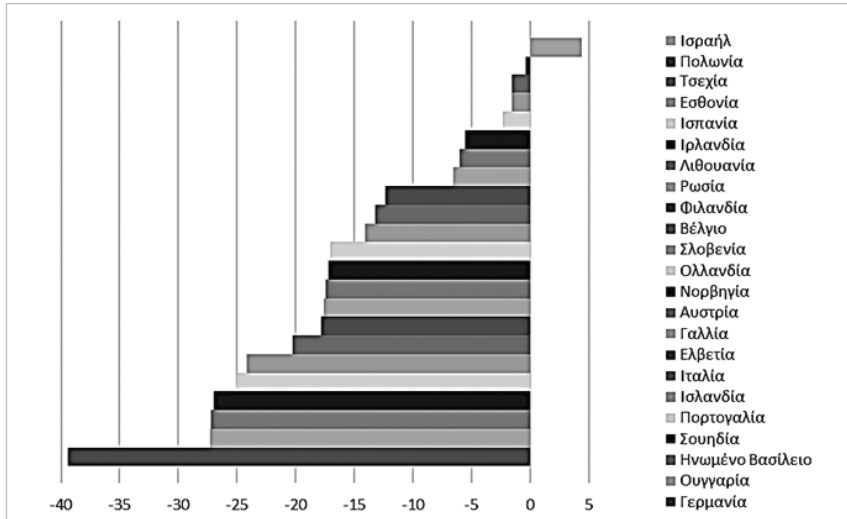
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.7

Η απόκλιση του δείκτη απόκρισης των συμμετεχουσών χωρών του 7^{ου} γύρου διεξαγωγής της ESS (2014) από τον μεθοδολογικό κανόνα του 70%

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.8

Η απόκλιση του δείκτη απόκρισης των συμμετεχουσών χωρών του 8^{ου} γύρου διεξαγωγής της ESS (2016) από τον μεθοδολογικό κανόνα του 70%

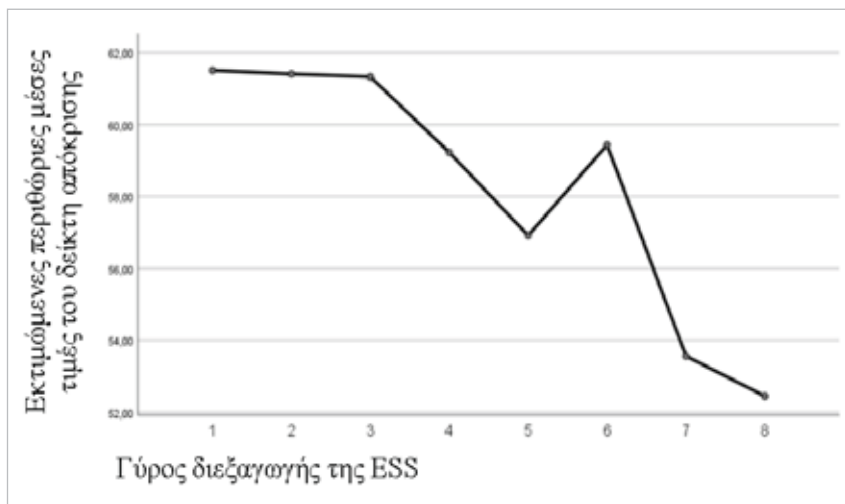

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης διασποράς σε επαναλαμβανόμενες μετρήσεις με διόρθωση Greenhouse-Geisser δείχνουν ότι οι μέσες τιμές¹⁵ των οκτώ γύρων του δείκτη απόκρισης διαφέρουν στατιστικά σημαντικά σε επίπεδο 0,05: $F=4,372, p=0,016$. Από τον έλεγχο των αντιθέσεων μεταξύ των μέσων τιμών ανά γύρο του δείκτη απόκρισης φαίνεται πως η γραμμική μεταβολή, δηλαδή η μείωση της μέσης τιμής του δείκτη στο πέρασμα των γύρων, είναι στατιστικά σημαντική σε επίπεδο 0,05: $F=6,033, p=0,028$. Αυτό αποτυπώνεται στις εκτιμώμενες περιθώριες (marginal) μέσες τιμές του δείκτη απόκρισης της ESS (Διάγραμμα 3).

15. Οι μέσες τιμές του δείκτη απόκρισης ανά γύρο για τους 8 πρώτους γύρους διεξαγωγής της ESS είναι: =61.5067, =61.4080, =61.3280, =59.2280, =56.9127, =59.4360, =53.5600, =52.4447.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Οι εκτιμώμενες περιθώριες (marginal) μέσες τιμές του δείκτη απόκρισης για τους 8 πρώτους γύρους διεξαγωγής της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας

Στο Διάγραμμα 4 παρουσιάζεται ο ευρωπαϊκός χάρτης του μέσου δείκτη απόκρισης των οκτώ γύρων της ESS με επισήμανση διαφορετικού χρώματος για κάθε μια από τις εξής τέσσερις κατηγορίες απόκρισης: μέχρι 50%, 50-60%, 60-70%, άνω του 70%. Ο παράγοντας της συμμετοχής μιας χώρας στο σύνολο των υπό μελέτη γύρων πρέπει να ληφθεί υπόψη για την ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Διαπιστώνεται ότι άνω του 70% μέσο δείκτη απόκρισης έχουν οι χώρες Βουλγαρία, Ελλάδα, Ισραήλ, Πολωνία (συμμετοχή σε όλους τους γύρους) και Σλοβακία. Στο εύρος από 60 έως 70% συμπεριλαμβάνονται οι χώρες Ιρλανδία, Ισπανία, Σλοβενία, Πορτογαλία, Φινλανδία, που συμμετείχαν σε όλους τους γύρους, και οι χώρες Εσθονία, Ιρλανδία, Λετονία, Ουκρανία, Ρουμανία, Ρωσία, Σλοβενία και Τσεχική Δημοκρατία. Στο εύρος από 50 έως 60% συμπεριλαμβάνονται οι χώρες Βέλγιο, Δανία, Ηνωμένο Βασίλειο, Νορβηγία, Ολλανδία, Ουγγαρία, Σουηδία, οι οποίες συμμετείχαν σε όλους τους γύρους και οι χώρες Αυστρία, Ισλανδία, Κροατία, Λιθουανία και Τουρκία. Στο «κόκκινο» με μέσο δείκτη απόκρισης κάτω από 50% συμπεριλαμβάνονται οι χώρες Γερμανία, Γαλλία, Ελβετία, οι οποίες συμμετείχαν σε όλους τους γύρους καθώς και η Ιταλία και το Λουξεμβούργο.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Ο μέσος δείκτης απόκρισης των 36 συμμετεχουσών χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας 2002-2016

Μέσος δείκτης απόκρισης Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας 2002-2016

■ < 50% ■ 50%-60% ■ 60%-70% ■ > 70%

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται ο ελάχιστος αριθμός επισκέψεων όπως αυτός προκύπτει από τις εκθέσεις των συμμετεχουσών χωρών κάθε γύρου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

*Ο ελάχιστος αριθμός επισκέψεων ανά χώρα και ανά γύρο
διεξαγωγής της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας*

Χώρα	Γύρος διεξαγωγής της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας							
	1 ^{ος}	2 ^{ος}	3 ^{ος}	4 ^{ος}	5 ^{ος}	6 ^{ος}	7 ^{ος}	8 ^{ος}
Αλβανία	-	-	-	-	-	3	-	-
Αυστρία	1	4	3	4	4	-	4	4
Βέλγιο	5	4	4	4	5	5	5	5
Βουλγαρία	-	-	4	5	4	4	-	-
Γαλλία	4	5	5	5	5	5	5	5
Γερμανία	4	4	4	4	4	4	4	4
Δανία	4	4	4	4	4	4	4	-
Ελβετία	5	5	5	5	5	5	5	5
Ελλάδα	5	5	-	3	5	-	-	-
Εσθονία	-	5	4	4	4	4	4	4
Ην. Βασίλειο	4	5	5	6	6	6	6	6
Ιρλανδία	5	5	4	5	5	4	6	6
Ισλανδία	-	-	-	-	-	-	-	4
Ισπανία	4	7	4	4	4	6	4	4
Ισραήλ	4	-	-	5	5	5	5	5
Ιταλία	4	4	-	-	-	4	-	8
Κόσοβο	-	-	-	-	-	10	-	-
Κροατία	-	-	-	4	4	-	-	-
Κύπρος	-	-	4	4	4	4	-	-
Λετονία	-	-	4	4	-	-	-	-
Λιθουανία	-	-	-	3	4	4	4	4
Λουξεμβούργο	4	4	-	-	-	-	-	-
Νορβηγία	4	3	-	4	4	4	4	-
Ολλανδία	4	4	4	4	4	4	4	4
Ουγγαρία	4	4	4	4	4	6	6	4
Ουκρανία	-	4	4	4	4	4	-	-
Πολωνία	4	4	4	4	4	4	4	4
Πορτογαλία	4	4	4	4	4	4	4	4
Ρουμανία	-	-	4	4	-	-	-	-
Ρωσία	-	-	4	4	4	4	-	4
Σλοβακία	-	3	4	4	4	4	-	-
Σλοβενία	5	5	3	5	5	5	5	5
Σουηδία	4	-	-	-	-	-	-	-
Τουρκία	-	4	-	-	-	-	-	-
Τσεχική Δημοκρ.	4	4	-	4	-	4	4	4
Φινλανδία	4	4	1	1	1	1	1	1

Υπενθυμίζεται πως η ESS προσδιορίζει ως κατ' ελάχιστο όριο τις τέσσερις επαναληπτικές επισκέψεις, ωστόσο κάθε χώρα μπορεί να ορίσει έναν συγκεκριμένο ελάχιστο αριθμό επισκέψεων ως οδηγία προς τους/τις συνεντευκτές/-τριες της. Από το σύνολο των 36 συμμετεχουσών χωρών μόνο 16 χώρες¹⁶ φαίνεται να υιοθετούν συστηματικά τις απαιτήσεις της ESS για τέσσερις κατ' ελάχιστον επαναληπτικές επισκέψεις: Γερμανία, Δανία, Ισλανδία, Κροατία, Κύπρος, Λετονία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Ουκρανία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Ρωσία, Σουηδία, Τουρκία, Τσεχική Δημοκρατία. Από τις υπόλοιπες 20 χώρες αξιοπρόσεκτες είναι οι περιπτώσεις της Φινλανδίας και του Κόσοβου, οι οποίες συστήνουν κατ' ελάχιστον μόνο μια (3^{ος} έως 8^{ος} γύρος) και δέκα επισκέψεις (6^{ος} γύρος) αντίστοιχα.

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τον μέγιστο αριθμό αρνήσεων ανά χώρα και ανά γύρο διεξαγωγής της ESS, όπως αυτός προέκυψε από τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων από τις φόρμες επικοινωνίας των συνεντευκτών/-τριών. Διαπιστώνεται ότι στην πράξη δεν ακολουθούν συστηματικά όλες οι χώρες τις συστάσεις και προτροπές της ESS για περισσότερες από 4 κατ' ελάχιστον επισκέψεις. Ο αριθμός των αρνήσεων για το σύνολο των γύρων ανά χώρα κυμαίνεται από μια άρνηση¹⁷ έως εννέα αρνήσεις (Ιταλία/8^{ος} γύρος).¹⁸ Ενώ στο σύνολο των 36 χωρών μόνο η Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Σουηδία διαπιστώνεται πως τηρούν συστηματικά τις γενικές συστάσεις στην περίπτωση των μη-αποκρίσεων.

Ωστόσο, από τις 16 χώρες,¹⁹ που στις οδηγίες τους προκύπτει πως υιοθετούν τον ελάχιστο προτεινόμενο αριθμό επαναληπτικών επι-

16. Ας σημειωθεί ότι η Σουηδία στις εκθέσεις της ορίζει συγκεκριμένο αριθμό ελάχιστων επισκέψεων μόνο σε έναν γύρο.

17. Βουλγαρία (3^{ος} γύρο), Δανία (2^{ος} και 4^{ος} γύρο), Ελλάδα (4^{ος} και 5^{ος} γύρο), Ιρλανδία (1^{ος} και 5^{ος} γύρο), Κύπρος (3^{ος} έως και 6^{ος} γύρο), Λιθουανία (4^{ος} και 6^{ος} γύρο), Λουξεμβούργο (2^{ος} γύρο), Ουκρανία (5^{ος} γύρο), Πορτογαλία (3^{ος} έως και 6^{ος} γύρο) και Ρουμανία (4^{ος} γύρο).

18. Αναλυτικότερα για κάθε χώρα κυμαίνονται ως εξής: 3 (Αλβανία)· 3-4 (Αυστρία)· 3-6 (Βέλγιο)· 1-3 (Βουλγαρία)· 2-4 (Γαλλία)· 4-6 (Γερμανία)· 1-4 (Δανία)· 3-8 (Ελβετία)· 1-3 (Ελλάδα)· 3-5 (Εσθονία)· 4-7 (Ηνωμένο Βασίλειο)· 1-5 (Ιρλανδία)· 2-6 (Ισπανία)· 3-4 (Ισραήλ)· 2-9 (Ιταλία)· 2 (Κροατία)· 1 (Κόσοβο)· 1 (Κύπρος)· 1-2 (Λιθουανία)· 1-3 (Λουξεμβούργο)· 3-4 (Νορβηγία)· 2-3 (Ολλανδία)· 2-7 (Ουγγαρία)· 1-4 (Ουκρανία)· 3-6 (Πολωνία)· 1-3 (Πορτογαλία)· 1 (Ρουμανία)· 2-4 (Ρωσία)· 3-4 (Σλοβακία)· 3-6 (Σλοβενία)· 4-6 (Σουηδία)· 4 (Τουρκία)· 1-4 (Τσεχική Δημοκρατία)· 3-5 (Φινλανδία).

19. Γερμανία, Δανία, Ισλανδία, Κροατία, Κύπρος, Λετονία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Ουκρανία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Ρωσία, Σουηδία, Τουρκία, Τσεχική Δημοκρατία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ο μέγιστος αριθμός αρνήσεων των ερωτώμενων ανά χώρα και ανά γύρο διεξαγωγής της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας

Χώρα	Γύρος διεξαγωγής της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας							
	1 ^{ος}	2 ^{ος}	3 ^{ος}	4 ^{ος}	5 ^{ος}	6 ^{ος}	7 ^{ος}	8 ^{ος}
Αλβανία	-	-	-	-	-	3	-	-
Αυστρία	3	4	3	-	-	-	4	3
Βέλγιο	3	3	4	6	4	3	3	3
Βουλγαρία	-	-	1	2	2	3	-	-
Γαλλία	-	2	3	2	2	2	4	2
Γερμανία	4	5	4	6	-	4	5	4
Δανία	2	1	2	1	3	4	4	-
Ελβετία	4	6	8	5	4	4	3	3
Ελλάδα	3	3	-	1	1	-	-	-
Εσθονία	-	5	-	4	3	-	3	4
Ην. Βασίλειο	5	7	4	4	4	5	5	5
Ιρλανδία	1	5	3	3	1	3	4	2
Ισλανδία	-	-	-	-	-	-	-	4
Ισπανία	2	4	5	5	3	6	3	5
Ισραήλ	4	-	-	4	3	3	3	3
Ιταλία	2	4	-	-	-	4	-	9
Κόσοβο	-	-	-	-	-	1	-	-
Κροατία	-	-	-	2	4	-	-	-
Κύπρος	-	-	1	1	1	1	-	-
Λετονία	-	-	-	2	-	-	-	-
Λιθουανία	-	-	-	1	-	1	2	2
Λουξεμβούργο	3	1	-	-	-	-	-	-
Νορβηγία	3	3	3	3	3	3	3	4
Ολλανδία	3	3	3	3	3	3	2	3
Ουγγαρία	3	2	3	3	3	7	6	3
Ουκρανία	-	4	3	4	1	3	-	-
Πολωνία	3	4	3	4	4	3	3	3
Πορτογαλία	2	2	1	1	1	1	2	3
Ρουμανία	-	-	-	1	-	-	-	-
Ρωσία	-	-	4	3	1	2	-	3
Σλοβακία	-	4	4	3	2	4	-	-
Σλοβενία	5	3	3	3	3	6	4	4
Σουηδία	-	5	4	5	5	5	5	6
Τουρκία	-	-	-	4	-	-	-	-
Τσεχική Δημοκρ.	4	2	-	2	2	4	4	1
Φινλανδία	3	3	5	4	4	3	3	3

σκέψεων της ESS, στην πράξη η πλειονότητά τους (Δανία, Κροατία, Κύπρος, Λετονία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Ουκρανία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Ρωσία, Τσεχική Δημοκρατία) δεν φαίνεται να το εφαρμόζει συστηματικά και ιδίως στις μη-αποκρίσεις που επιβάλλεται να ξεπερνιέται.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το ζήτημα της μη-απόκρισης είναι ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα των εμπειρικών κοινωνικών ερευνών, που θα συνεχίσει να απασχολεί τους κοινωνικούς επιστήμονες λόγω των πωτικών τάσεων στους δείκτες απόκρισης που καταγράφονται σε διεθνές επίπεδο. Ένας συνηθισμένος τρόπος αντιμετώπισης του προβλήματος των μη-αποκρίσεων είναι η αύξηση του αριθμού των επαναληπτικών επισκέψεων. Όμως στην περίπτωση ερευνών μεγάλης-κλίμακας για τη διασφάλιση της συγκρισιμότητας των διεθνών δειγματοληπτικών κοινωνικών δεδομένων απαιτείται η θέσπιση κοινών κριτηρίων και πρακτικής κατά την επιτόπια έρευνα για τη μη-απόκριση και τις επαναληπτικές επισκέψεις (Kish, 1994, σελ. 178). Ένα τέτοιο παράδειγμα έρευνας είναι η ESS, που σχεδιάζεται κεντρικά επιβάλλοντας στις χώρες αυστηρές απαιτήσεις για την κατοχύρωση της συγκρισιμότητας των δεδομένων της διαχρονικά και μεταξύ των χωρών (βλ. ενδεικτικά European Social Survey, 2001, 2014). Η ESS απαιτεί μεταξύ άλλων ελάχιστο αποδεκτό ποσοστό απόκρισης 70% (European Social Survey, 2002b, σελ. 1· European Social Survey, 2016, 2018, σελ. 5· The Sampling Expert Panel of the ESS, n.d.· The ESS Sampling Expert Panel, 2016), ελάχιστο αριθμό επισκέψεων τις 4 συνολικά επισκέψεις και προσπέλαση αυτού του ορίου στην περίπτωση «δύσκολων» ερωτώμενων (βλ. ενδεικτικά για τον 1^ο και 8^ο γύρο, European Social Survey, 2002a, 2016a). Σε ευρωπαϊκό πλαίσιο η ESS έδωσε έναν εναρμονισμένο τρόπο υπολογισμού του δείκτη απόκρισης θέτοντας το ελάχιστο αποδεκτό ποσοστό απόκρισης στο 70%, που αποτελεί μέχρι σήμερα τον μεθοδολογικό κανόνα ώστε να κατοχυρώνεται ότι το μέγεθος του πραγματοποιημένου δείγματος επαρκεί για τη γενίκευση των αποτελεσμάτων στον υπό διερεύνηση πληθυσμό.

Η παρούσα εργασία ανέδειξε ζητήματα συγκρισιμότητας μεταξύ των συμμετεχουσών χωρών της ESS εξετάζοντας τους δείκτες απόκρισης και τον αριθμό των επαναληπτικών επισκέψεων μετά από άρνηση και την εναρμόνισή τους με τους εκάστοτε μεθοδολογικούς

κανόνες. Η ανάλυση βασίστηκε στα δεδομένα των 36 χωρών που συμμετείχαν στους οκτώ πρώτους γύρους διεξαγωγής της ESS (2002-2016).

Η συγκριτική παρουσίαση των δεικτών απόκρισης των συμμετεχουσών χωρών της ESS αλλά και η χαρτογράφηση του μέσου δείκτη απόκρισης ανέδειξε το μεγάλο εύρος των αποκλίσεων μεταξύ των χωρών αλλά και τις χώρες εκείνες που συστηματικά έχουν τη μεγαλύτερη απόκλιση (Γερμανία, Γαλλία, Ελβετία) από το απαιτούμενο ποσοστό-στόχο του 70%. Η ανάλυση επιβεβαιώνει πως η συστηματική δυσκολία των εν λόγω χωρών αποδίδεται, όπως έχουν αναφέρει οι Beullens et al. (2018) στο διαφορετικό επίπεδο της προσπάθειας και των στρατηγικών που εφαρμόζουν στο πεδίο συλλογής των δεδομένων οι συμμετέχουσες χώρες. Επιπλέον, άλλες βιβλιογραφικές αναφορές οι οποίες διαπιστώνουν την ύπαρξη πτωτικών τάσεων στο μέσο δείκτη απόκρισης της ESS (Stoop, 2005· Stoop et al., 2010, σελ. 3· Beullens et al., ό.π.) επιβεβαιώνονται στην παρούσα ανάλυση με χρήση ενός εναλλακτικού τρόπου απ' ό,τι έχει παρουσιαστεί στη σχετική βιβλιογραφία. Ωστόσο, το ζήτημα είναι εάν την αρνητική τάση, την οποία προκαλούν αυτές οι χώρες στον μέσο δείκτη απόκρισης, μπορούν να αντισταθμίσουν χώρες οι οποίες είτε καταγράφουν ελαφριά αύξηση του δείκτη διαχρονικά είτε επιτυγχάνουν να ξεπερνούν τον στόχο είτε είναι συστηματικά κοντά του (Βουλγαρία, Ισπανία, Ισραήλ, Λιθουανία, Πολωνία, Ρωσία, Σλοβακία, Φινλανδία).

Επειδή όμως στη διεθνή βιβλιογραφία οι δείκτες απόκρισης αντιμετωπίζονται ως «φτωχά»-παρωχημένα εργαλεία για την προσέγγιση του ζητήματος της μη-απόκρισης (Curtin et al., ό.π· Keeter, Miller, Kohut, Groves and Presser, 2000· Groves et al., 2004· Groves, 2006· Groves and Peytcheva, ό.π· Heerwegh, Abts and Loosveldt, 2000), επιλέχθηκε μια διαφορετική μεθοδολογική προσέγγιση βασισμένη στις επαναληπτικές επισκέψεις ως πρακτική αντιμετώπισης του προβλήματος. Στο πλαίσιο αυτό διερευνήθηκε πρώτον εάν η ESS ακολουθεί ή όχι τον άλλοτε μεθοδολογικό κανόνα των 2-3 επαναληπτικών επισκέψεων, δεύτερον εάν οι χώρες στις οδηγίες τους υιοθετούν τις γενικές συστάσεις της ESS ή κάποιον δικό τους μεθοδολογικό κανόνα και τρίτον τι εφαρμόζει στην πράξη κάθε συμμετέχουσα χώρα. Ως «εργαλείο» για την ανάδειξη του αριθμού των επαναληπτικών επισκέψεων μετά την πρώτη άρνηση του ερωτώμενου χρησιμοποιήθηκε ο μέγιστος αριθμός αρνήσεων των ερωτώμενων που δεν συμμετείχαν εντέλει στην έρευνα.

Αρχικά, διαπιστώθηκε ότι ο άλλοτε μεθοδολογικός κανόνας των 2-3 επαναληπτικών επισκέψεων (Lazarsfeld, ό.π.· Likert, ό.π.· Moser, 1949, 1958) έχει τεθεί πλέον στο περιθώριο και δεν μπορεί να ακολουθηθεί αφού, όπως επισημάνθηκε, η ESS σε γενικό πλαίσιο συστήνει στην περίπτωση των μη-αποκρίσεων (και συγκεκριμένα στην περίπτωση ερωτώμενων που αποδεικνύονται «δύσκολοι» στην προσέγγιση) περισσότερες από τέσσερις επισκέψεις, που αποτελούν τον ελάχιστο αποδεκτό αριθμό επισκέψεων. Επιπλέον, καταδείχθηκε ότι από το σύνολο των 36 συμμετεχουσών χωρών, μόνο 16 χώρες²⁰ υιοθετούν συστηματικά τις γενικές συστάσεις και οδηγίες της ESS, ενώ οι υπόλοιπες υιοθετούν ανά γύρο έναν διαφορετικό ελάχιστο αριθμό επισκέψεων. Ο αριθμός αυτός από τις δημοσιευμένες εκθέσεις των χωρών κυμαίνεται από μηδέν επαναληπτικές επισκέψεις (Αλβανία-1^{ος} γύρος, Φινλανδία-3^{ος} έως 8^{ος} γύρος) μέχρι 9 (Κόσοβο). Επίσης αναδείχθηκε ότι, στην πράξη, από τις 16 αυτές χώρες μόνο τέσσερις εφαρμόζουν τις γενικές συστάσεις της ESS (Γερμανία, Ισλανδία, Σουηδία, Τουρκία).

Ο μέγιστος αριθμός αρνήσεων στο σύνολο των χωρών για τους υπό μελέτη γύρους διαπιστώθηκε ότι φτάνει μέχρι τις 9 αρνήσεις (Ιταλία, 8^{ος} γύρος). Και παρότι δεν παρατηρήθηκε σε καμία χώρα κάποια συστηματικά αυξητική τάση του μέγιστου αριθμού των αρνήσεων (ή και των επαναληπτικών επισκέψεων), οι μέγιστοι αριθμοί των αρνήσεων μοιάζουν υπερβολικοί εάν αναλογιστεί κανείς αφενός τη μικρή διάρκεια του διαστήματος της συλλογής των δεδομένων (1-3 μήνες), αφετέρου την πιθανότητα να έχουν μεσολαβήσει για τους συγκεκριμένους ερωτώμενους και επισκέψεις με άλλη έκβαση πλιν της άρνησης. Σύμφωνα με αυτά τα ευρήματα συμπεραίνεται ότι η αύξηση του αριθμού των επαναληπτικών επισκέψεων ως πρακτική για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των αρνήσεων δεν επιφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα, αφού διαπιστώνεται πως ο σκληρός πυρήνας των αρνούμενων, όπως έχει προειδοποιήσει ο Kish (1965, σελ. 533) μετά από πολλές επισκέψεις δεν μεταστρέφεται. Επομένως το πρόσθετο κόστος και η πρόσθετη προσπάθεια που απαιτούν οι επαναληπτικές επισκέψεις αποτελούν σπατάλη εάν αναλογιστεί κανείς το μικρό ποσοστό της περαιτέρω κάλυψης του δείγματος που αποφέρουν.

20. Γερμανία, Δανία, Ισλανδία, Κροατία, Κύπρος, Λετονία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Ουκρανία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Ρωσία, Σουηδία, Τουρκία, Τσεχική Δημοκρατία.

Το σημαντικότερο, ωστόσο, είναι πως η μεσολάβηση τόσων επαναληπτικών επισκέψεων μετά από τόσες αρνήσεις εγείρει ερωτήματα για τον εάν ως πρακτική συμπλέει με τον απαιτούμενο πάντοτε σεβασμό στη ερευνητική δεοντολογία, τη στιγμή που φαίνεται να μην είναι μέρος των καλών πρακτικών στην εμπειρική έρευνα (Dutwin et al., ό.π., σελ. 15) σύμφωνα με την American Association for Public Opinion Research (AAPOR). Προτείνεται, προκειμένου να βελτιωθεί η μεθοδολογία, η κατηγοριοποίηση των αρνούμενων μέσω των λόγων άρνησης σε «ήπιους» και «δύσκολους» αρνούμενους, ώστε για την δεύτερη κατηγορία να μην επιχειρείται ξανά προσπάθεια μεταστροφής της άρνησης μετά από κατά το μέγιστο δύο συνεχόμενες αρνήσεις. Το ζήτημα του τρόπου μεταχείρισης των αρνούμενων είναι εξαιρετικά καιρίο, καθώς στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν πολλές αναφορές που αποδεικνύουν την ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφορών μεταξύ των αρνούμενων και των πρόθυμων αποκρινόμενων ως προς δημογραφικά χαρακτηριστικά (βλ. ενδεικτικά Τσουπαροπούλου, ό.π.), την ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφορών μεταξύ των πρόθυμων και των μετεστραμμένων αρνούμενων ως προς δημογραφικά και κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά (Billiet et al., 2007· Beullens et al., 2007· Billiet et al., 2009· Beullens et al., 2010· Τσουπαροπούλου, ό.π.) αλλά και μεταξύ και των τριών τύπων ερωτώμενων ως προς δημογραφικά χαρακτηριστικά (Τσουπαροπούλου, ό.π.), γεγονός που υποδεικνύει πως το ζήτημα της μεροληψίας της μη-απόκρισης μπορεί να επηρεάσει και έρευνες με πολύ αυστηρά μεθοδολογικά πρωτόκολλα.

Παρότι, σύμφωνα με τον Kish, είναι δυνατή μια κάποια ευελιξία στον αριθμό των επαναληπτικών επισκέψεων χωρίς να πλήττεται η δυνατότητα συγκρισιμότητας αυτών των διεθνών δεδομένων τόσο διαχρονικά όσο και μεταξύ των χωρών, ωστόσο συστήνεται για την κατοχύρωση της συγκρισιμότητας αυτή η ευελιξία να περιορίζεται (Kish, 1994). Η ανάγκη, λοιπόν, για την υιοθέτηση ενός αριθμού επαναληπτικών επισκέψεων ως μεθοδολογικού κανόνα κοινώς αποδεκτού αποδεικνύεται επιτακτική προκειμένου να αποτελέσει μια χρυσή τομή ανάμεσα στην ανάγκη για μεγαλύτερη κάλυψη του δείγματος και στην ικανοποίηση της συγκρισιμότητας στη συλλογή των δεδομένων, όπως είναι απαιτούμενο (Kish, 1994). Αυτό ισχύει ειδικά στην περίπτωση των αρνούμενων που αποτελούν «απέλπιδες» περιπτώσεις και ίσως δεν χρήζουν επαναληπτικών επισκέψεων (Kish, 1965, σελ. 533, 552). Πιθανόν να είναι αναγκαίος στην περίπτω-

σή τους ο άλλοτε μεθοδολογικός κανόνας των τριών συνολικά επισκέψεων, προκειμένου αυτός να διασφαλίσει ότι η ίδια η κοινωνική έρευνα μπορεί να λειτουργήσει σαν όχημα για την καλλιέργεια θετικών στάσεων των υποκειμένων απέναντί της και προκειμένου να μην επηρεάζεται αρνητικά από αυτή την εμπειρία τους η μελλοντική τους στάση απέναντι στην έρευνα εν γένει (Stocké and Langfeldt, 2004).

Σε κάθε περίπτωση, είναι αισιόδοξο το γεγονός ότι έστω και μια μικρή μειονότητα χωρών (Βουλγαρία, Ελλάδα, Ισραήλ, Σλοβακία, Πολωνία) καταφέρνει σχεδόν συστηματικά να ξεπερνά το ελάχιστο αποδεκτό ποσοστό απόκρισης στο 70%, με το Ισραήλ να το επιτυγχάνει σε κάθε γύρο. Η ESS είναι η μόνη διεθνής έρευνα με κεντρικά σχεδιασμένο ισχυρό και αυστηρό μεθοδολογικό πλαίσιο το οποίο επιτρέπει τις διεθνικές συγκρίσεις καθώς η όποια ποικιλομορφία σε επίπεδο χώρας στην εφαρμογή διαφορετικών στρατηγικών αφορά τομείς που δεν πλήττουν την κατοχύρωση της συγκρισιμότητας διαχρονικά και μεταξύ των χωρών των δεδομένων. Ωστόσο, μιας και η ESS είναι πρωτοπόρος σε ευρωπαϊκό επίπεδο στη μελέτη του προβλήματος της μη-απόκρισης αποτελεί το ιδανικό έδαφος για την υιοθέτηση επιπλέον στρατηγικών, που δύνανται να αποτελέσουν διεθνή μεθοδολογικό κανόνα για την αντιμετώπιση του ζητήματος. Το μόνο σίγουρο είναι πως όσο δεν βρίσκεται τρόπος αποτελεσματικής επίλυσης του προβλήματος το ζήτημα θα συνεχίσει να απασχολεί τη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα. Ήδη, στην επίσημη ιστοσελίδα της ESS για τον 9^ο γύρο, ο μεθοδολογικός κανόνας του ελάχιστου αποδεκτού ποσοστού απόκρισης στο 70% φαίνεται να αποτελεί -όπως αναγράφεται- μόνο ένα γενικό πλαίσιο.²¹

Αυτή η μεθοδολογική εργασία ευελπιστεί να συμβάλει στο διαρκώς αναπτυσσόμενο πεδίο των δειγματοληπτικών ερευνών μεγάλης-κλίμακας πρώτον συζητώντας ζητήματα περαιτέρω κατοχύρωσης της συγκρισιμότητας διεθνών κοινωνικών δεδομένων και διασφάλισης της ποιότητας συλλογής τους, δεύτερον επιβεβαιώνοντας τη σημασία του προβλήματος της μη-απόκρισης στην σύγχρονη κοινωνική έρευνα και τρίτον αναδεικνύοντας την αδυναμία των πρακτικών που υιοθετούνται στο πεδίο να την αντιμετωπίσουν επαρκώς. Τα αποτελέσματά της μπορεί να αποδειχθούν χρήσιμα για άλλους κοινωνικούς επιστήμονες, καθώς συμπληρώνουν ένα κενό

21. Βλ. στην επίσημη ιστοσελίδα της έρευνας τη σχετική αναφορά https://www.europeansocialsurvey.org/methodology/ess_methodology/data_collection.html

στην υφιστάμενη βιβλιογραφία και μπορούν να αποτελέσουν μια βάση για μελλοντικές διερευνήσεις μοντέλων που να συνδυάζουν τους λόγους της άρνησης του ερωτώμενου με τον ακριβή συνολικό αριθμό επαναληπτικών επισκέψεων μετά από άρνηση ανεξαρτήτως της έκβασής τους.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ιδιαίτερες ευχαριστίες στην Δρ Ιωάννα Τσίγκανου, Διευθύντρια Ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών για τα ενδελεχή σχόλιά της τα οποία συνέβαλαν στη βελτίωση του κειμένου. Θερμές ευχαριστίες στον Ομότιμο Καθηγητή Στέφανο-Κλάιβ Ρίτσαρντσον για τις υποδείξεις του, στους ανώνυμους κριτές για τα σχόλια και τις επισημάνσεις τους και στη Συντακτική Επιτροπή της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών* για την ευγενική μας επικοινωνία ως προς τα τεχνικά στοιχεία του κειμένου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Κοκολάκης, Γ. και Χρυσάφινου, Ο. (1988). *Λεξικό αγγλο-ελληνικό και ελληνο-αγγλικό στατιστικών όρων με βάση το «Dictionary of Statistical Terms» των M.G. Kendall and W.R. Buckland.*
- Μιχαλοπούλου, Κ. (2004). *Στην αυτοκρατορία των ενδείξεων: Η ιστορία της δειγματοληπτικής πρακτικής στην Ελλάδα.* Παπαζήσης.
- Μιχαλοπούλου, Κ. (2012). Οι περιπέτειες της απόδοσης των όρων της δειγματοληπτικής θεωρίας και πρακτικής στις κοινωνικές διερευνήσεις και το ανύπαρξτο «στατιστικό σφάλμα»: Ένα σχολιασμένο αγγλοελληνικό γλωσσάριο, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 137-138 (Α-Β), σελ. 3-49. <https://doi.org/10.12681/grsr.5>
- Τσουπαροπούλου, Ε. (2021). Η μη-απόκριση στις δειγματοληπτικές έρευνες μεγάλης-κλίμακας (Διδακτορική Διατριβή). Αθήνα: Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&type=0&q=%CE%A4%CF%83%CE%B%CF%85%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85&page=1&scope=0&lang=el&pid=id:20808>
- Chtouris, S. (2019). Η δυναμική αμφίδρομη σχέση εμπειρικών δεδομένων και θεωρητικών εννοιών. Ένα πλαίσιο για την καταγραφή και κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 151, σελ. 137-170. <https://doi.org/10.12681/grsr.19859>

Ξενογλώσση

- Bernhardt, R., Munro, D., and Wolcott, E. (2021). How does the dramatic rise of CPS non-response impact labor market indicators? GLO Discussion Paper, No. 781, pp. 1-42. Essen: Global Labor Organization (GLO). <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/229653/1/GLO-DP-0781.pdf>
- Bethlehem, J. G., Cobben, F., and Schouten, B. (2011). *Handbook of nonresponse in household surveys*. John Wiley.
- Beullens, K., Billiet, J., and Loosveldt, G. (2010). The effect of the elapsed time between the initial refusal and conversion contact on conversion success: Evidence from the 2nd round of the European Social Survey. *Quality & Quantity*, 44 (6), pp. 1053-1065. <https://doi.org/10.1007/s11135-009-9257-4>
- Beullens, K., Loosveldt, G., Vandenplas, C., and Stoop, I. (2018). Response rates in the European Social Survey: Increasing, decreasing, or a matter of fieldwork efforts? *Survey methods: Insights from the field*. <https://surveyinsights.org/?p=9673>
- Beullens, K., Vandecasteele, L., and Billiet, J. (2007). Refusal conversion in the second round of the European Social Survey (Working paper). K.U.Leuven, Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSO). https://www.researchgate.net/publication/293781720_Refusal_Conversion_in_the_Second_Round_of_the_European_Social_Survey
- Billiet, J., Matsuo, H., Beullens, K., and Vehovar, V. (2009). Non-response bias in cross-national surveys: Designs for detection and adjustment in the ESS. *Ask: Research and Methods*, 18(1), pp. 3-43. <https://kb.osu.edu/handle/1811/69563>
- Billiet, J., Philippens, M., Fitzgerald, R., and Stoop, I. (2007). Estimation of nonresponse bias in the European Social Survey: Using information from reluctant respondents. *Journal of Official Statistics*, 23 (2), pp. 135-162.
- Billiet, J., and Pleyzier, S. (2007). *Response based quality assessment in the ESS – Round 2: An Update for 26 Countries*. K.U. Leuven: Center of Sociological Research (CeSO). https://www.europeansocialsurvey.org/docs/round2/methods/ESS2_response_based_quality_assessment.pdf
- Blasius, J. (2006). Assessing data quality and construct comparability in cross-national surveys. *European Sociological Review*, 22 (3), pp. 229–242. <https://doi.org/10.1093/esr/jci054>
- Brick, J. M., and Williams, D. (2013). Explaining rising nonresponse rates in cross-sectional surveys. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 645 (1), pp. 36–59. <https://doi.org/10.1177/0002716212456834>
- Cai, Y., and Baker, D. (2021). Masking real unemployment: The overall and racial impact of survey non-response on measured labor market outcomes. *Institute for New Economic Thinking Working Paper Series*, No. 150, pp. 1-22. <https://doi.org/10.36687/inetwp150>
- Cochran, W. C. (1977). *Sampling techniques* (3rd edition). John Wiley.
- Curtin, R., Presser, S., and Singer, E. (2000). The effects of response rate changes on the index of consumer sentiment. *Public Opinion Quarterly*, 64, pp. 413-428.
- Deming, W. E. (1944). On errors in surveys. *American Sociological Review*, 9, pp. 359-369. <https://doi.org/10.2307/2085979>
- Deming, W. E. (1950). *Some theory of sampling*. Dover Publication Inc.
- Deming, E. (1953). On a probability mechanism to attain an economic balance between the error of response and the bias of nonresponse. *Journal of the American Statistical Association*, 48, pp. 743-772. <https://doi.org/10.2307/2281069>
- Durbin, J., and Stuart, A. (1951). Differences in response rates of experienced and inexperienced

- interviewers. *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General)*, 114 (2), pp. 163-206. <https://doi.org/10.2307/2980975>
- Durbin, J., and Stuart, A. (1954). Callbacks and clustering in sample surveys: An experimental study. *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General)*, 117 (4), pp. 387-428. <https://doi.org/10.2307/2342679>
- Dutwin, D., Loft, J. D., Darling, J., Holbrook, A., Johnson, T., Langley, R. E., Lavrakas, P. J., Olson, K., Peytcheva, E., Stec, J., Triplett, T., and Zukerberg, A. (2014). Current knowledge and consideration regarding survey refusals (Report). American Association for Public Opinion Research Task Force on Survey Refusals. https://www.aapor.org/AAPOR_Main/media/MainSiteFiles/RefusalTF_FINAL090814.pdf
- Ellis, R. A., Endo, C. H., and Armer, J. M. (1970). The use of potential nonrespondents for studying nonresponse bias. *Pacific Sociological Review*, 13 (2), pp. 103-109. <https://doi.org/10.2307/1388313>
- European Social Survey (2001). Round 1 Specification for Participating Countries. Centre for Comparative Social Surveys, City University London.
- European Social Survey (2002a). ESS Round 1 Project Instructions (PAPI). Centre for Comparative Social Surveys, City University London.
- European Social Survey (2002b). Field Procedures in the European Social Survey: Enhancing Response Rates. Centre for Comparative Social Surveys, City University London.
- European Social Survey (2014). Round 7 Specification for Participating Countries. Centre for Comparative Social Surveys, City University London.
- European Social Survey (2016a). ESS Round 8 Project Instructions (PAPI). ESS ERIC Headquarters, Centre for Comparative Social Surveys, City University London.
- European Social Survey (2016b):ESS-1 2002 Documentation Report. Edition 6.5. European Social Survey Data Archive, NSD - Norwegian Centre for Research Data for ESS ERIC.
- European Social Survey (2016c): ESS-2 2004 Documentation Report. Edition 3.6. European Social Survey Data Archive, NSD - Norwegian Centre for Research Data for ESS ERIC.
- European Social Survey (2016d): ESS-3 2006 Documentation Report. Edition 3.6. European Social Survey Data Archive, NSD - Norwegian Centre for Research Data for ESS ERIC.
- European Social Survey (2016e): ESS-4 2008 Documentation Report. Edition 5.4. European Social Survey Data Archive, NSD - Norwegian Centre for Research Data for ESS ERIC.
- European Social Survey (2016f): ESS-5 2010 Documentation Report. Edition 4.1. European Social Survey Data Archive, NSD - Norwegian Centre for Research Data for ESS ERIC.
- European Social Survey (2016g): ESS-6 2012 Documentation Report. Edition 2.3. European Social Survey Data Archive, NSD - Norwegian Centre for Research Data for ESS ERIC.
- European Social Survey (2016h): ESS-7 2014 Documentation Report. Edition 3.1. European Social Survey Data Archive, NSD - Norwegian Centre for Research Data for ESS ERIC.
- European Social Survey (2018): ESS-8 2016 Documentation Report. Edition 2.0. European Social Survey Data Archive, NSD - Norwegian Centre for Research Data for ESS ERIC.
- European Social Survey Round 1 Data (2002a). Contact form data file edition 1.0. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- European Social Survey Round 2 Data (2004a). Contact form data file edition 3.2. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- European Social Survey Round 3 Data (2006a). Contact form data file edition 1.1. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- European Social Survey Round 4 Data (2008a). Contact form data file edition 2.0. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.

- European Social Survey Round 5 Data (2010a). Contact form data file edition 2.1. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- European Social Survey Round 6 Data (2012a). Contact form data file edition 2.0. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- European Social Survey Round 7 Data (2014a). Contact form data file edition 2.1. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- European Social Survey Round 8 Data (2016a). Contact form data file edition 2.0. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- European Social Survey Cumulative File, ESS 1-8 (2018). Data file edition 1.0. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- Goyder, J., Warriner, K., and Miller, S. (2002). Evaluating socio-economic status (SES) bias in survey nonresponse. *Journal of Official Statistics*, 18 (1), pp. 1-11. Retrieved from <https://www.scb.se/contentassets/ca21efb41fee47d293bbec5bf7be7fb3/evaluating-socio-economic-status-ses-bias-in-survey-nonresponse.pdf>
- Groves, R. M. (2006). Non response rates and non response bias in household surveys. *Public Opinion Quarterly*, 70 (5), pp. 646-675. <https://doi.org/10.1093/poq/nfl033>
- Groves, R., and Couper M. (1998). *Nonresponse in household interview surveys*. John Wiley.
- Groves, R. M., Couper, M. P., Presser, S., Singer, E., Tourangeau, R., Piani Acosta, G., and Nelson, L. (2006). Experiments in producing nonresponse bias. *Public Opinion Quarterly*, 70 (5), pp. 720-736. <https://doi.org/10.1093/poq/nfl036>
- Groves, R.M., and Peytcheva, E. (2008). The impact of nonresponse rates on nonresponse bias: A meta-analysis. *Public Opinion Quarterly*, 72 (2), pp. 167-189. <https://doi.org/10.1093/poq/nfn011>
- Groves, R.M., Presser, S., and Dipko, S. (2004). The role of topic interest in survey participation decisions. *Public Opinion Quarterly*, 68 (1), pp. 2–31. <https://doi.org/10.1093/poq/nfh002>
- Groves, R. M., Singer, E., and Corning, A. (2000). Leverage-saliency theory of survey participation. *Public Opinion Quarterly*, 64 (3), pp. 299-308. <https://doi.org/10.1086/317990>
- Hansen, M. H., and Hurwitz, W. N. (1946). The problem of non-response in sample surveys. *Journal of the American Statistical Association*, 41 (236), pp. 517–529. <https://doi.org/10.1080/01621459.1946.10501894>
- Hedlin, D. (2020). Is there a ‘safe area’ where the nonresponse rate has only a modest effect on bias despite non-ignorable nonresponse?. *International Statistical Review*, 88 (3), pp. 642-657. <https://doi.org/10.1111/insr.12359>
- Heerwegh, D., Abts, K., and Loosveldt, G. (2007). Minimizing survey refusal and noncontact rates: Do our efforts pay off? *Survey Research Methods*, 1 (1), pp. 3-10. <https://doi.org/10.18148/srm/2007.v1i1.46>
- Jones, J. (1996). The effects of non-response on statistical inference. *Journal of Health and Social Policy*, 8 (1), pp. 49-62. https://doi.org/10.1300/J045v08n01_05
- Kalton, G. (1983). *Introduction to survey sampling*. Sage.
- Keeter, S., Miller, C., Kohut, A., Groves, R.M., and Presser, S. (2000). Consequences of reducing nonresponse in a national telephone survey. *Public Opinion Quarterly*, 64, pp. 125–148. <https://doi.org/10.1086/317759>
- Kish, L. (1965). *Survey Sampling*. John Wiley.
- Kish, L. (1994). Multipopulation survey designs: Five types with seven shared aspects. *International Statistical Review*, 62 (2), pp. 167-186. <https://doi.org/10.2307/1403507>

- Kreuter, F. (Ed.) (2013). *Improving surveys with paradata: Analytic uses of process information*. John Wiley.
- Kviz, F. J. (1977). Toward a Standard Definition of Response Rate. *The Public Opinion Quarterly*, 41(2), pp. 265-267. <https://doi.org/10.1086/268382>
- Lazarsfeld, P. (1941). Repeated interviews as a tool for studying changes in opinion and their causes. *American Statistical Association Bulletin*, 2 (1), pp. 3-7. <http://www.jstor.org/stable/42731708>
- Likert, R. (1947). The sample interview survey: A fundamental research tool of the social sciences. In W. Dennis (Ed.), *Current trends in psychology* (pp. 196–225). University of Pittsburgh Press.
- Loosveldt, G., Philippens, M., Stoop, I., and Billiet, J. (2004). Refusal conversion procedures in the European Social Survey. *Paper for the International Workshop on Household Nonresponse in Leuven*, Belgium, September 22–24.
- Lowe, F. E., and McCormick, T. C. (1955). Some survey sampling biases. *Public Opinion Quarterly*, 19 (3), pp. 303-315. <https://doi.org/10.1086/266574>
- Mauchly, J. W. (1940). Significance test for sphericity of a normal n -variate distribution. *The Annals of Mathematical Statistics*, 11 (2), pp. 204-209. <https://doi.org/10.1214/aoms/1177731915>
- Michalopoulou, C. (2016). Statistical internationalism: From Quetelet's census uniformity to Kish's cross-national sample survey comparability. *Statistical Journal of the IAOS*, 32 (4), pp. 545-554. <https://doi.org/10.3233/SJI-160960>
- Moser, C. A. (1949). The use of sampling in Great Britain. *Journal of the American Statistical Association*, 44 (246), pp. 231-259. <https://doi.org/10.2307/2280597>
- Moser, C. A. (1958). *Survey methods in social investigation* (1st edition). William Heinemann (Heinemann Books on Sociology).
- Moser, C. A., and Kalton, G. (1971). *Survey methods in social investigation*. Heinemann Educational Books.
- Osier, G. (2016). Unit non-response in household wealth surveys: Experience from the Eurosystem's Household Finance and Consumption Survey. European Central Bank (ECB), Statistics Paper Series, No 15. <https://doi.org/10.2866/84445>
- Sax, L. J., Gilmartin, S. K., and Bryant, A. N. (2003). Assessing response rates and nonresponse bias in web and paper surveys. *Research in Higher Education*, 44(4), pp. 409-433. <https://doi.org/10.1023/A:1024232915870>
- Schutz, A. (1954). Concept and theory formation in the social sciences. *The Journal of Philosophy*, 51 (9), pp. 257-273.
- Steeh, C. J. (1981). Trends in nonresponse rates 1952-1979. *Public Opinion Quarterly*, 5 (1), pp. 40-57. <https://doi.org/10.1086/268633>
- Stewart, F. (1948). Some sampling problems in sociometric surveys. *Sociometry*, 11 (4), pp. 301-307. <https://doi.org/10.2307/2785190>
- Stocké, V., and Langfeldt, B. (2004). Effects of survey experience on respondents' attitudes towards surveys. *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 81 (1), pp. 5-32. <https://doi.org/10.1177/075910630408100103>
- Stoop, I., Billiet, J., Koch, A., and Fitzgerald, R. (2010). *Improving survey response: lessons learned from the European Social Survey*. John Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780470688335>
- Stoop, I., Jowell, R., and Mohler, P. (2002). The European Social Survey: One survey in two dozen countries. Paper to be presented at the *International Conference on Improving Sur-*

- veys, Copenhagen. http://www.europeansocialsurvey.org/docs/about/ESS_background_one_survey.pdf
- The Sampling Expert Panel of the ESS (n.d). Sampling for the European Social Survey Round II: Principles and requirements. European Social Survey, GESIS.
- The ESS Sampling Expert Panel (2016). Sampling guidelines: Principles and implementation for the European Social Survey. ESS ERIC Headquarters.
- Tuli, F. (2011). The basis of distinction between qualitative and quantitative research in social science: Reflection on ontological, epistemological and methodological perspectives. *Ethiopian Journal of Education and Sciences*, 6 (1), pp. 97-108. <https://doi.org/10.4314/ejesc.v6i1.65384>
- Viswesvaran, C., Barrick, M. R., and Ones, D. S. (1993). How definitive are conclusions based on survey data: Estimating robustness to nonresponse. *Personnel Psychology*, 46, pp. 511-567. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1993.tb00884.x>
- Zillmann, D., Schmitz, A., Skopek, J., and Blossfeld, H. P. (2014). Survey topic and unit nonresponse. *Quality & Quantity*, 48 (4), pp. 2069-2088. <https://doi.org/10.1007/s11135-013-9880-y>